Agenda **herstel biodiversiteit Fryslân**

Verbinden, versterken, verbeteren

Colofon

Deze agenda is tot stand gekomen op initiatief van de provincie Fryslân in samenwerking met de Friese natuur- en landschapsorganisaties (Groen Overleg), gemeenten en Wetterskip Fryslân.

Begeleidingsgroep: *provincie Fryslân, gemeente Leeuwarden, gemeente Ooststellingwerf, Staatsbosbeheer, Kening, Wetterskip Fryslân, Friese Milieu Federatie.*

Procesbegeleider: *Jaap Jepma (Noordtij)*

Fotografie: *provincie Fryslân, Wetterskip Fryslân, Adobe Stock*

Kaartmateriaal: *Altenburg & Wymenga ecologisch onderzoek en advies*

Redactie en vormgeving: *Terwisscha&Wagenaar*

Februari 2021

Voorwoord

Fryslân is de mooiste provincies van ons land wat de variatie aan en kwaliteit van landschappen en landschapselementen betreft. Beide ongelooflijk belangrijk voor de biodiversiteit. Toch is ook bij ons veel verloren gegaan in de afgelopen decennia. Denk aan de weidevogels. Soortenrijkdom vinden we allemaal iets om te koesteren en beschermen. Waar we kunnen, helpen we de natuur een handje. Maar daar mag een flinke schep bovenop. Gelukkig is hiervoor breed draagvlak. Dit blijkt onder meer uit gesprekken tussen Friese overheden en een breed scala aan betrokkenen in aanloop naar de omgevingsvisies. Herstel van biodiversiteit wordt gezien als een gezamenlijke verantwoordelijkheid en een urgente opgave.

Deze Agenda herstel biodiversiteit Fryslân is vooral bedoeld om samen focus aan te brengen en prioriteiten te bepalen. Op basis hiervan kunnen overheden, natuur- en landschapsorganisaties en agrariërs activiteiten met elkaar afstemmen en programmeren. Particulieren kunnen aanhaken bij een groter netwerk om de effectiviteit van hun bijdrage te verhogen. Zo werken we samen aan een effectief herstel van biodiversiteit. De agenda is geen blauwdruk. Het is een dynamisch document dat meegroeit met de kennis die we nog steeds ontwikkelen over biodiversiteitsherstel. Door te experimenteren en te onderzoeken, door slimmer te werken en vooral door te doen.

De Agenda herstel Biodiversiteit Fryslân kan worden gezien als het startsein voor een gezamenlijk proces. Natuurlijk, er gebeurt al veel. Dat blijkt onder meer uit de enquête die dit voorjaar is uitgezet om initiatieven in beeld te krijgen. Ook staat biodiversiteit al langer op de agenda's van overheden, ngo's en kennisinstellingen. En zijn er steeds meer (agrarische) ondernemers die een serieuze bijdrage leveren. Allemaal zien we in dat ecologisch herstel de basis is voor een gezonde economie.

Wat we met deze agenda willen realiseren, is dat we effectiever en doelgerichter gaan samenwerken om weer een opgaande lijn in de biodiversiteit te realiseren. Dat lukt als we de verbinding zoeken en beleid, financiën en uitvoering beter op elkaar afstemmen. Als we goed aansluiten op en gebruik maken van wat er landelijk en door Europa wordt gedaan en dat koppelen aan een sterke Friese aanpak. Activiteiten en kennis moeten samenkomen en we kunnen meer met elkaar optrekken en integraler samenwerken. Herstel van biodiversiteit is geen aparte opgave. De urgentie om de biodiversiteit te behouden, moet een grondhouding worden bij alle mensen en ontwikkelingen in Fryslân. Een rijke biodiversiteit is tenslotte voor alles en iedereen een noodzakelijke voorwaarde.

Bij de totstandkoming van de Agenda herstel biodiversiteit Fryslân zijn veel stakeholders betrokken. De provincie is initiator, maar we doen het met zijn allen. Zoals we dat in Fryslân gewend zijn te doen. Samen met de andere overheden en natuur- en landschapsorganisaties is een aanzet gegeven. Vervolgens is tijdens zes brede bijeenkomsten in kaart gebracht wat bovenaan de agenda moet staan en wat ervoor nodig is om het juiste te doen of misschien wel te laten.

Belangrijke vragen hierbij zijn: Wanneer zijn we tevreden? Wie is waarvoor verantwoordelijk? Hoe zorgen we voor continuïteit? En hoe kunnen we deze activiteiten gezamenlijk organiseren en financieren? Lukt het als natuurorganisaties, boeren, burgers, wetenschappers, banken, overheden en bedrijven ons hiervoor samen in te zetten, dan is herstel van biodiversiteit in Fryslân geen agenda meer, maar realiteit.

Douwe Hoogland,
Gedeputeerde van de provinsje Fryslân

Leeuwarden, februari 2021

Leeswijzer
De Agenda herstel biodiversiteit Fryslân begint met een beschrijving van het doel en de afbakening van de agenda. Het vervolg bestaat uit drie onderdelen.

In ***deel 1 Analyse*** wordt de opgave voor de biodiversiteit in de provincie Fryslân geanalyseerd. Hoe staat het hier met de biodiversiteit, wat moet en kan er worden gedaan om de biodiversiteit te versterken en wat is de gezamenlijke ambitie? (hfdst 2). Wat gebeurt er al in beleid en in de praktijk (hfdst. 3). En wat kan er beter (hfdst. 4).

In ***deel 2 Afspraken*** beschrijven we hoe we samen tot uitvoering van de agenda komen. Wie doet wat? En hoe organiseren we de uitvoering?

Deel 3 Acties vormt de eigenlijke agenda. Hierin beschrijven we welke stappen en activiteiten we de komende vier jaar gaan uitvoeren om het gezamenlijke doel te bereiken en welke resultaten die activiteiten moeten opleveren.

Inhoudsopgave

1. Wat is de Agenda herstel biodiversiteit Fryslân 6

2. Hoe soorten uit Fryslân verdwenen 9
2.1 De omvang en urgentie van de opgave 9
2.2 Wat veroorzaakt het verlies aan biodiversiteit? 10
2.3 Welke maatregelen versterken de biodiversiteit? 12
2.4 Wat is het gezamenlijke doel? 13

3. Wat er al gebeurt 15
3.1 Biodiversiteit in beleid 15
3.2 Biodiversiteitsbeleid in de praktijk 17
3.3 Agrarische sector 20
3.4 Natuur- en landschapsorganisaties 20
3.5 Initiatieven 23
3.6 Bewustwording en educatie 23
3.7 Activiteiten voor de agenda 24

4. Wat willen we doen? 26
4.1 Gedeeld beeld 26
4.2 Focus op verbetering 26
4.3 Van Analyse naar Agenda 31

5. Hoe verder? 33
5.1 Proces tot vaststelling 33
5.2 Betrokken partijen 34

6. Activiteiten 37
6.1 Stappen voor creëren voorwaarden 37
6.2 Activiteiten per thema 38

6.3 Activiteitenschema's

1. Wat is de Agenda herstel biodiversiteit Fryslân

Een gezonde biodiversiteit is de basis voor welvaart en welzijn in Fryslân. We hebben soorten nodig de productie van ons voedsel, om woningen te kunnen bouwen, tal van gebruiksvoorwerpen te kunnen maken, maar ook voor schoon water, schone lucht en voor een leefomgeving waarin we kunnen ontspannen en genieten. Soorten staan wereldwijd onder druk, ook in Fryslân. Er is groot draagvlak om het tij te keren. Ons gezamenlijk doel is de komende vier jaar de neergaande lijn in de soortenrijkdom om te buigen naar een opgaande lijn. Dit geldt voor alle soorten - ook de meer algemene soorten-, maar in het bijzonder voor de 250 soorten die zijn aangewezen als soorten van Fries belang. Die lijst moet korter. Het doel is dat hij elke tien jaar met 20% afneemt omdat het leefgebied voor deze soorten is verbeterd en hun voortbestaan in Fryslân niet langer is bedreigd.

Verbinden – versterken - verbeteren

De Agenda herstel biodiversiteit Fryslân levert hier een aanzienlijke bijdrage aan door te verbinden, versterken en verbeteren. Biodiversiteit is een voorwaarde voor veel ontwikkelingen en tegelijkertijd is herstel van die biodiversiteit van veel ontwikkelingen afhankelijk. Herstel van biodiversiteit dient breed te worden meegenomen in beleid en in de uitvoering van dat beleid. Denk aan de inrichting van (nieuwe) woonwijken en bedrijventerreinen, het groenbeheer in de bebouwde omgeving en in het buitengebied, de maatregelen die nodig zijn voor de energietransitie, klimaatadaptatie en beperking van de stikstof. Maar ook aan de noodzakelijke transitie van de landbouw.

Daaraan werken we met deze agenda. We zorgen dat biodiversiteit op al deze beleidsterreinen hoog op de agenda komt en dat biodiversiteit in de belangafwegingen die in de verschillende opgaven moeten worden gemaakt het gewicht krijgt dat nodig is om het gezamenlijke doel te realiseren. De agenda kan en wil echter niet de uitkomst van deze processen volledig te bepalen.

Daarnaast is het doel van deze agenda dat we wat er al gebeurt aan herstel van biodiversiteit efficiënter en beter gaan doen. Het is belangrijk dat we onverminderd uitvoering blijven geven aan alles we doen om de basis op orde te krijgen; de water-, bodem- en luchtkwaliteit, het natuurnetwerk, de kwaliteit van de Natura 2000 gebieden vragen blijvend onze inspanningen en soms nog een extra impuls. Dit doen we door meer en beter samen te werken. Door gezamenlijk focus aan te brengen, kennis te delen en te werken aan verbindingen. Verbindingen voor soorten en verbindingen tussen mensen. Zo willen we met deze agenda een vliegwiel in werking zetten dat ervoor zorgt dat leefgebieden robuuster worden en aan de eisen voldoen die soorten hieraan stellen.

Plus voor biodiversiteit

Met de Agenda herstel biodiversiteit Fryslân werken we eraan dat iedereen die iets kan doen aan herstel van de biodiversiteit dit zo kan doen dat het optimaal bijdraagt aan het gezamenlijke doel. We vullen dit niet voor andere partijen in, maar we reiken de kennis, mensen en mogelijkheden voor samenwerking aan. Dit is een dynamisch proces, waarvoor deze agenda het startpunt is. Hoe meer partijen zich bij deze agenda aansluiten hoe groter de plus voor de biodiversiteit.

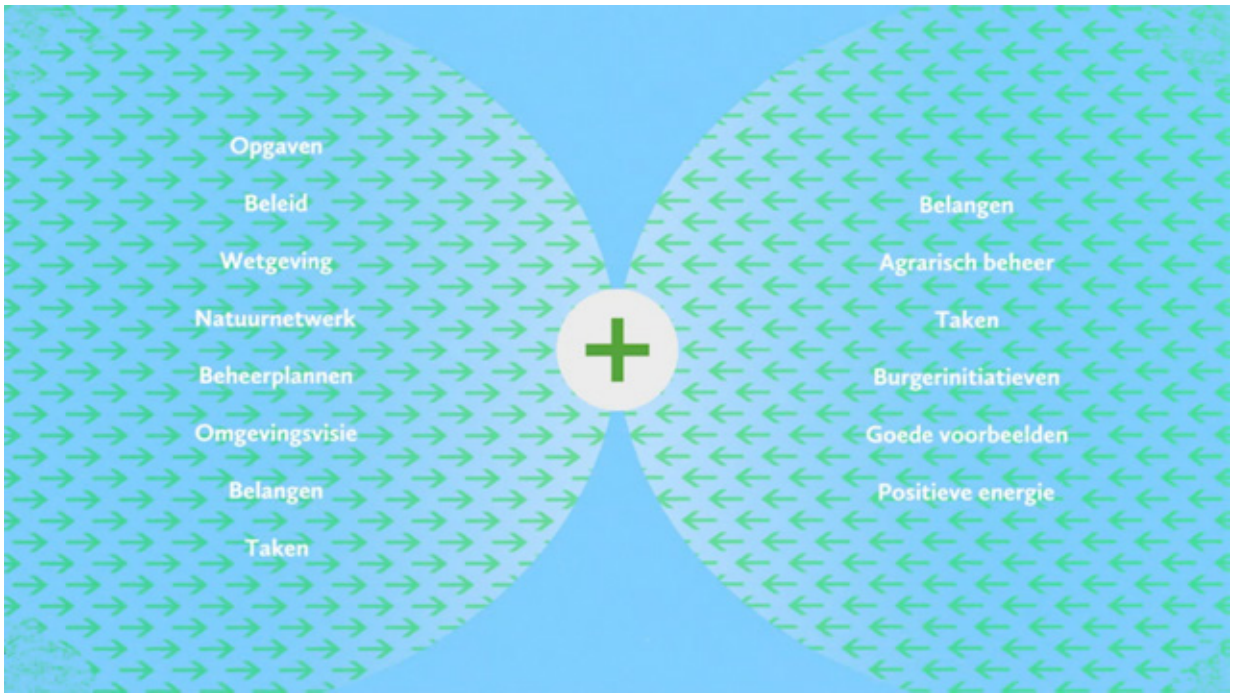
Opgaven
Beleid
Wetgeving
Natuurnetwerk
Beheerplannen
Omgevingsvisie
Belangen
Taken
Belangen
Agrarisch beheer
Taken
Burgerinitiatieven
Goede voorbeelden
Positieve energie

Analyse

2. Hoe soorten uit Fryslân verdwenen

2.1 De omvang en urgentie van de opgave

Biodiversiteit. Slechts twee op de vijf Nederlanders weten precies wat ermee wordt bedoeld en toch vinden drie op de vijf mensen het goed en logisch dat ze zelf (heel) veel moeten doen voor een grotere soortenrijkdom[1]. Dat is een mooi uitgangspunt voor een agenda voor herstel van biodiversiteit. Zeker wanneer je bedenkt dat mensen het onderwerp belangrijker gaan vinden naarmate ze beter weten wat het inhoudt.

2.1.1 Wat is biodiversiteit?

Voordat we ingaan op wat overheden, organisaties, ondernemers, agrariërs en burgers kunnen doen om verandering tot stand te brengen, is het belangrijk vast te stellen wat biodiversiteit precies is. De meest gebruikte definitie is die van de Verenigde Naties:

> 'Biodiversiteit is de variabiliteit in organismen uit de gehele wereld, waaronder terrestrische, mariene en andere aquatische ecosystemen en de ecologische verbanden waar ze deel van uitmaken; de diversiteit betreft de variatie binnen soorten (genen), tussen soorten en tussen ecosystemen'

Wanneer je die definitie uit elkaar trekt, ontstaat een duidelijker beeld. Biodiversiteit gaat over:

- de verscheidenheid aan soorten - planten en dieren - in de wereld, van de blauwe vinvis tot het kleinste, met het blote oog niet waar te nemen, micro-organisme;
- de (genetische) verschillen binnen die soorten;
- de variatie in leefgebieden waarbinnen de verschillende soorten samenleven, interacteren en elkaar nodig hebben.

2.1.2 Waarom is herstel van biodiversiteit belangrijk?

De biodiversiteit vraagt aandacht. Zij staat overal onder druk. Of je nu wereldwijd kijkt, naar Nederland of naar Fryslân. En Nederland is op dit punt zeker niet het beste jongetje van de klas. Sinds begin vorige eeuw zijn honderden soorten verdwenen. Vermoedelijk is er van de soortenrijkdom van rond 1900 nu nog zo'n 15% over[2]. Wereldwijd wordt een miljoen soorten bedreigd[3]. En een eenmaal uitgestorven, komt een soort niet meer terug. Wanneer meer en meer soorten verdwijnen, worden ecosystemen steeds zwakker. Uiteindelijk kunnen ze zelfs instorten.

Een ecosysteem is het geheel van soorten dat elkaar nodig heeft; het natuurlijke evenwicht in een gebied. Hoe meer soorten in een ecosystemen, hoe beter dit bestand is tegen verstoringen van buiten. Ook de mens is een van deze soorten. En ook wij zijn afhankelijk van ecosystemen. Bijvoorbeeld voor ons voedsel, voor schoon drinkwater en voor zuurstof. Wij hebben gezonde ecosystemen nodig om te leven. Wanneer we de biodiversiteit herstellen, herstellen we niet alleen de natuur, maar creëren we ook kansen voor een gezonde economie, gezond voedsel en een gezonde leefomgeving.

Dat geldt ook voor Fryslân. Ondanks de inzet voor natuur, neemt de rijkdom aan planten- en diersoorten af. Sommige leefgebieden, zoals moerasgebieden, laten een herstel zien, maar niet over de hele breedte. Vooral kwetsbare en beschermde soorten vragen aandacht. Voor Fryslân is hiervoor een lijst opgesteld met 250 soorten (soorten van Fries belang). Dit zijn de soorten die wettelijke bescherming vragen, die al op de

1. Beelden van biodiversiteit, Onderzoek naar cognitieve, normatieve en expressieve dimensie van biodiversiteit en naar biodivers gedrag, Motivaction, oktober 2020
2. compendium voor de leefomgeving
3. Cijfers van IPBES (International Science-Policy for Biodiversity and Ecosystem Services), de onderzoeksorganisatie van de Verenigde Naties voor biodiversiteit (vergelijkbaar met het IPSS voor klimaat).

“Hoe de mensheid nu met de natuur omgaat moet veranderen. Anders zal de mens de eerste soort zijn die zijn eigen uitsterven in gang zet”

Christina Pasca Palmer, chef biodiversiteit van de Verenigde Naties tijdens de biodiversiteitstop in Sharm-el-Sheikh (Egypte), november 2018

rode lijst staan, maar waarmee het niet beter gaat en waarvoor Fryslân een belangrijk leefgebied is. Voorbeelden van soorten op deze lijst die ook buiten de natuurgebieden voorkomen zijn en die daarmee veel kunnen hebben aan verbindingen met initiatieven vanuit de samenleving:

- Zoogdieren: otter en noordse woelmuis
- Vleermuizen: meervleermuis en laatvlieger
- Broedvogels: watersnip, blauwe kiekendief, lepelaar, velduil, grutto, kerkuil en de veldleeuwerik
- Amfibieën: heikikker
- Reptielen: ringslang
- Dagvlinders: argusvlinder
- Libellen: groene glazenmaker
- Wormachtigen: regenworm

Het economisch belang van biodiversiteit
Verlies van biodiversiteit gaat over de natuur. De gevolgen werken echter door in alle sectoren van de samenleving. We hebben ecosystemen nodig voor bouwmateriaal, voor voedselproductie, brandstof, als grondstof voor kleding en medicijnen. Maar ook voor rust, ontspanning en gezondheid. Voor deze zogenaamde ecosysteemdiensten hebben we dus biodiversiteit nodig. Bovendien leidt wetenschappelijk onderzoek naar biodiversiteit regelmatig tot innovaties en meer welzijn.
Niet voor niets waarschuwen niet alleen biologen, ecologen en natuurliefhebbers voor de teruggang in de soortenrijkdom, maar ook economen. Zo riep Frank Elderson, toen nog als directeur Toezicht van de Nederlandse bank, eind 2020 banken, verzekeraars en pensioenfondsen op mee te helpen om de het uitsterven van soorten tegen te gaan. Hij berekende dat alle financiële instellingen samen in Nederland voor 510 miljard euro aan leningen en investeringen hebben uitstaan die een hoog of zeer hoog risico lopen als bepaalde ecosystemen verdwijnen.

Veel partijen in Fryslân, waaronder de overheden, zijn zich bewust van de dwingende noodzaak van herstel van de biodiversiteit. In de brede dialoog die met de Friese samenleving is gevoerd voor de Omgevingsvisie, kwam biodiversiteit als een van de urgente opgaven naar voren. Hierbij werd ook vastgesteld dat herstel alleen in samenwerking kan worden gerealiseerd.

2.2 Wat veroorzaakt het verlies aan biodiversiteit?

Er zijn verschillende oorzaken voor het verlies aan biodiversiteit. Die zijn allemaal een gevolg van menselijke activiteiten. Het gaat om:

- verandering van landgebruik; denk aan ontbossing, verstedelijking (wonen en bedrijventerreinen) en aanleg van spoor- weg- en waterwegen
- klimaatverandering als gevolg van CO2-uitstoot (met name hogere temperatuur en toenemende droogte in de zomer), binnen de voedselketen loopt de synchronisatie gevaar (denk aan rupsenpiek versus zangvogelkuikens) en het (natuur)beheer komt steeds meer onder druk (bijv. door clusterbuien)
- intensief gebruik van landbouwgrond: grotere percelen, laag waterpeil, vroeg en vaker maaien en bewerken, bodemverdichting door zware machines, nachtwerk met schijnwerpers, bestrijdingsmiddelen, kunstmest, uitputting van micronutriënten en buffercapaciteit, monocultuur en verdwijnen van gradiënten
- vervuiling (denk aan (micro)plastics, chemicaliën en medicijnresten)
- invasieve exoten die (zonder natuurlijke vijand) inheemse soorten verdringen

Ook in Fryslân spelen deze oorzaken een rol in het verdwijnen van soorten. Zo zijn natuur(rijke) ge-

bieden hier door intensief landgebruik en aanleg van nieuwe infrastructuur en bebouwing te klein om populaties in stand te houden. Daarnaast ontbreken voldoende veilige verbindingen tussen de natuurrijke gebieden die uitwisseling tussen kleinere populaties mogelijk maken. Hierdoor ontstaat inteelt en dat verzwakt soorten.

Insecten belangrijk voor herstel biodiversiteit
In 2017 verscheen er een Duits-Nederlands onderzoek naar de achteruitgang van insecten. Dit rapport deed veel stof opwaaien. De onderzoekers kwamen tot de conclusie dat de hoeveelheid insecten in 27 jaar met 75 procent was afgenomen. Als een vervolg op dit onderzoek hebben wetenschappers van de Radboud Universiteit in Nijmegen gekeken of ook het aantal soorten afnam. Daarvoor namen zij de zweefvlieg als voorbeeld voor insecten in het algemeen. Zweefvliegen zijn belangrijke bestuivers en biologische plaagbestrijders. Ook het aantal soorten nam volgens het nieuwe onderzoek sterk af. Opvallend was dat dit niet alleen ging om zeldzame soorten. Positief is dat soorten onder druk volgens de onderzoekers 'snel terugveren' met de juiste maatregelen. In verschillende living labs in Nederland wordt gekeken welke maatregelen het meest effectief zijn.

Verder is er sprake van vervuiling van bodem en water, bijvoorbeeld door plastics, medicijnresten en chemische middelen, en kennen we in Fryslân uitheemse soorten die de biodiversiteit bedreigen. Sommige nieuwe soorten, komen op vanuit het zuiden door de klimaatverandering, andere zijn al dan niet bewust door de mens geïmporteerd.

Klimaatverandering bedreigt ook op andere manieren de biodiversiteit in Fryslân. Denk alleen maar aan de gevolgen van de zeespiegelstijging voor de Waddenzee, het enige natuurlijke UNESCO Werelderfgoed in Nederland en een gebied waarvan tientallen soorten afhankelijk zijn. Of neem de zomers van de laatste jaren, die laten zien welke schade droogte kan toebrengen aan de natuur.

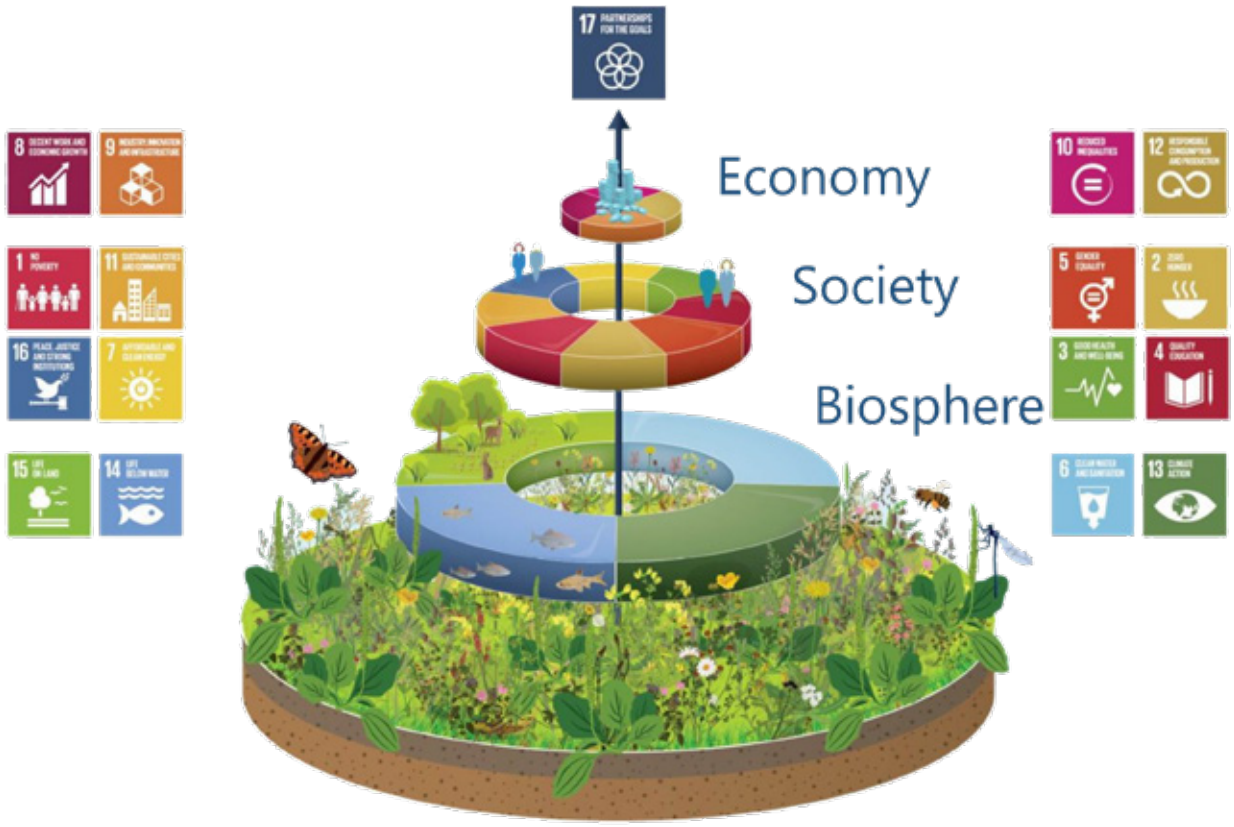

Bron: Stockholm Resilience Center

“Hoe de mensheid nu met de natuur omgaat moet veranderen. Anders zal de mens de eerste soort zijn die zijn eigen uitsterven in gang zet”

Christina Pasca Palmer, chef biodiversiteit van de Verenigde Naties tijdens de biodiversiteitstop in Sharm-el-Sheikh (Egypte), november 2018

2.3 Welke maatregelen versterken de biodiversiteit?

Dat het verlies aan biodiversiteit voor het grootste deel wordt veroorzaakt door menselijke activiteit, betekent ook dat we als mensen de oplossingen in eigen hand hebben.

Om een gebied aantrekkelijk te maken voor verschillende soorten - en vooral voor gezonde populaties als belangrijkste voorwaarde voor hun voortbestaan - moet aan een aantal voorwaarden zijn voldaan. Om biodiversiteit te versterken, is het belangrijk om die voorwaarden goed te kennen en ze vervolgens te creëren en te versterken. Ecologisch onderzoeksbureau Altenburg & Wymenga doet hiervoor een aantal aanbevelingen in zijn rapport Versterking van biodiversiteit in Fryslân, Overzicht en analyse van initiatieven. In dit rapport is in kaart gebracht wat er door verschillende initiatieven al gebeurt en om te bepalen wat er beter kan.

- Aansluiten bij het landschap: verhogen van de biodiversiteit is het meest kansrijk en vaak ook het meest effectief als maatregelen aansluiten op het landschap en de (systeem) kenmerken die daar van nature of historisch bij horen.
- Omvang en schaal: om de biodiversiteit te kunnen versterken moeten leefgebieden groot genoeg zijn voor (deel) populaties. Ook moeten alle biotopen waarvan zij gebruik maken aanwezig zijn. Daarnaast is een goede en grote variatie aan habitats van belang om de soortenrijkdom te herstellen. Essentieel zijn goede verbindingen, ze vergroten leefgebieden en zorgen ervoor dat biotopen voor verschillende soorten beschikbaar zijn, afgestemd op hun mobiliteit en met waar nodig onderweg schuil- en rustplekken (stepping stones) waardoor soorten van de verbindingen gebruik kunnen maken.
- Netwerken realiseren: maatregelen en activiteiten kunnen meer effect hebben wanneer ze in samenhang met bestaande structuren en biodiverse gebieden worden ontwikkeld (aanhaken en/of gaten tussen natuurgebieden verkleinen). Daarbij is het belangrijk dat goed wordt gekeken naar wat elke soort nodig heeft.
- Herstel landschapselementen: het verhogen van biodiversiteit gaat niet alleen om behouden en versterken van wat het landschap biedt, maar ook om terugbrengen van wat verloren is gegaan. Zo wordt voorkomen dat soorten het weliswaar goed doen, maar dat de soortenrijkdom niet toeneemt.
- Ontwerpen met een plus voor natuur: activiteiten als wonen, werken en ondernemen vragen ruimte. Bijna altijd ging ontwikkelingen om die ruimte te creëren ten koste van de natuur. Maar je kunt ook ontwerpen op een manier die de natuurwaarden versterkt of besluiten om ergens helemaal af te blijven.

Daarnaast kunnen nog twee belangrijke factoren worden genoemd, namelijk:

- Tijd: naast voldoende ruimte, hebben soorten ook voldoende tijd nodig om hun levenscyclus te volbrengen. Dat geldt niet alleen voor (weide)vogels, maar zeker ook voor (grasland)insecten en andere soortgroepen.
- Gradiënten oftewel geleidelijke overgangen: we moeten af van de harde grenzen en uitersten in het landschap.

De bovenstaande punten maken zowel het belang van samenwerken als van kennis delen en

ontwikkelen duidelijk. Om de noodzakelijke verbindingen en netwerken te realiseren, is kennis nodig van wat er al gebeurt en wat er nog nodig is. Daarnaast zijn er afspraken nodig over wie waar de meest effectieve bijdrage kan leveren.

Biotopen en habitats
Wat is het verschil tussen een biotoop en een habitat?
- Een biotoop is een geografisch afgebakend landschap of deel van een landschap, waarin verschillende soorten voorkomen
- Een habitat gaat uit van de soort, het is de woon- of standplaats van een soort waar alle biotische (soorten) en abiotische factoren (licht, temperatuur, samenstelling van bodem en water) voor die soort de juiste combinatie vormen.

2.4 Wat is het gezamenlijke doel?

Het gezamenlijke doel voor de biodiversiteit in Fryslân is dat we de komende vier jaar de neergaande lijn ombuigen in een opgaande lijn. Hier draagt de Agenda herstel biodiversiteit Fryslân aan bij door ervoor te zorgen dat iedereen in de provincie op de meeste effectieve wijze bijdraagt aan het vergroten van de soortenrijkdom: overheden, NGO's, kennisinstellingen, bedrijven, agrariërs en burgers. Er gebeurt al veel (zie hoofdstuk 3). Toch blijft de biodiversiteit achteruitgaan. Door kennis te delen en initiatieven te verbinden, willen we met de agenda realiseren dat we samen doen wat nodig is om de achteruitgang te keren.

We zorgen voor een vliegwiel voor herstel van biodiversiteit dat nodig is om de opgaande lijn in de soortenrijkdom in de provincie te realiseren. Dit geldt voor de biodiversiteit in de breedte: de algemene soorten en de bijzondere en kwetsbare soorten. We willen toe naar levensvatbare populaties die tegen een stootje kunnen en die voldoende geschikte leefgebieden hebben die aan hun eisen voldoen.

We letten extra op de beschermde, kwetsbare soorten waar het niet goed mee gaat. We hebben 250 soorten van Fries belang gedefinieerd die onder druk staan. Deze lijst moet elke tien jaar een vijfde korter worden.

Het bovenbeschreven doel kent twee onderdelen: het ombuigen van de neergaande lijn van biodiversiteit van de algemene biodiversiteit en daarnaast het inkorten van de lijst met de beschermde en kwetsbare soorten. Dit vraagt ook twee sets van monitoringsgegevens om te bepalen of deze doelen worden gerealiseerd.

2.4.1 Wat kan er beter?

Wat ervoor nodig is dat gezamenlijke doel te realiseren, is in grote lijnen bekend. Zoals bij de oorzaken van verlies van biodiversiteit beschreven, moet de basis op orde zijn: lucht, bodem en water. Daarnaast zijn variatie in biotopen en habitats en goede verbinden voor soorten van levensbelang. Om de landschappen te realiseren die aan deze voorwaarden voldoen, is kennis van de verschillende landschapstypen nodig, maar ook van effecten van menselijk handelen, van maatregelen, van biotopen en habitats en van soorten. Elke soort vraagt immers zijn eigen verbindingen. In welke mate activiteiten en initiatieven bijdragen aan het herstel van de basis, bepaalt in hoge mate hun effectiviteit voor herstel van de biodiversiteit. Op al deze punten kan nog veel worden verbeterd.

Netwerken, verbinden en monitoren
Naast het realiseren van verbindingen, onder meer door het goed op elkaar aan laten sluiten van ecologisch beheer van lijnvormige elementen, zijn kennisdeling en kennisuitwisseling belangrijke aandachtspunten in de Agenda herstel biodiversiteit Fryslân. Evenals het goed op elkaar afstemmen van activiteiten en initiatieven. Ook de gebieden waar mogelijk nog niets gebeurt vragen aandacht. Hoe kunnen deze witte vlekken in kaart brengen en vervolgens inkleuren en wat is daar nodig? En om te bepalen wat werkt en wat niet, is een goede monitoring, liefst vanaf de start (0-meting), cruciaal.

Voorwaarden
Om de extra stappen te kunnen zetten die ervoor zorgen dat de biodiversiteit toe- in plaats van afneemt, zijn niet alleen activiteiten nodig die direct ten goede komen aan landschappen en soorten. Van belang is bijvoorbeeld ook dat de bewustwording over de urgentie van biodiversiteitsherstel toeneemt en dat er nieuwe verdienmodellen worden ontwikkeld die boeren, bedrijven en overheden in staat stellen natuurinclusieve keuzes te maken. Bewustwording gaat ook over de effecten van het eigen handelen: consumentengedrag, inrichting van eigen grond en tuin, watergebruik, etc. Op deze manier kunnen ook kinderen en jongvolwassenen worden meegenomen in het verhaal zodat er een volgende generatie komt die de resultaten kan vasthouden en verbeteren.

2.5 Naar een gezamenlijke agenda

In hoofdstuk 2 beschrijven we wat er allemaal al wordt gedaan aan biodiversiteitsherstel in Fryslân. Aan de hand hiervan kunnen we ook bepalen wat er nog beter kan. De agenda is vooral bedoeld om gerichter en effectiever te werken aan herstel: activiteiten beter op elkaar afstemmen, beter verbinden en met meer focus samen aan dezelfde doelen werken. Op die manier willen we er samen voor zorgen dat de soortenrijkdom toeneemt. Een aantal verbeteringen is relatief snel en eenvoudig te realiseren. Andere activiteiten vragen een iets langere aanlooptijd, bijvoorbeeld omdat ze op verschillende manieren kunnen worden uitgevoerd en het belangrijk is hierin eerst samen de juiste keuzes te maken.

Daarnaast is het goed om meer inzicht te krijgen in waar en hoe herstel van biodiversiteit kan worden verbonden met andere opgaven, zoals klimaatadaptatie, energietransitie en de transitie naar een natuurinclusieve landbouw. In sommige delen van Fryslân zal het ook kunnen worden ingebed in bestaande of te ontwikkelen gebiedsprocessen, omdat biodiversiteit daarin toch al een belangrijke rol speelt of omdat het proces mooie kansen biedt om herstel van de soortenrijkdom mee te nemen.

In de volgende hoofdstukken gaan we in op hoe de agenda vorm krijgt en wordt uitgevoerd. In hoofdstuk 2 inventariseren we wat er al gebeurt. Dit beeld is nog niet compleet, maar kan gaandeweg worden aangevuld. Hoofdstuk 3 beschrijft welke verbeterpunten naar voren komen uit de inventarisatie en welke activiteiten zijn benoemd in de bijeenkomsten die met stakeholders zijn gehouden om tot de Agenda herstel biodiversiteit Fryslân te komen. Hoofdstuk 4 gaat over de wijze waarop we de agenda gaan uitvoeren en in hoofdstuk 5 delen we de activiteiten in naar urgentie en uitvoerbaarheid: wat kan snel worden gerealiseerd en wat vraagt eerst nog voorwerk? De agenda sluit af met een overzicht van alle activiteiten en stappen die de komende vier jaar gezet kunnen en moeten worden. Over de wijze van samenwerken in de uitvoering en het jaarlijks bijstellen van de agenda maken we de komende periode afspraken.

3. Wat er al gebeurt

Herstel van biodiversiteit behoort voor een deel tot de reguliere taken van overheden. Dit is vastgelegd in beleid. Om te weten wat er binnen dit kader al gebeurt in Fryslân, Nederland en Europa en waarop kan worden aangesloten, geven we hiervan eerst een beknopte samenvatting. Daarna gaan we in op hoe dit in de praktijk wordt ingevuld door overheden en wat andere stakeholders en particulieren al aan herstel van biodiversiteit in Fryslân doen. Tot slot kijken we welke aanknopingspunten dit biedt voor het formuleren en realiseren van activiteiten voor de Agenda herstel biodiversiteit Fryslân.

3.1 Biodiversiteit in beleid

3.1.1 Europa

Het biodiversiteitsbeleid wordt voor een belangrijk deel bepaald door Europese richtlijnen, zoals de vogel- en habitatrichtlijn en Natura 2000. Deze maakten deel uit van de Biodiversiteitsstrategie voor 2020. In de nieuwe Europese Biodiversiteit Strategie 2030 zijn de doelen minder exclusief op soorten gericht:

- 30% van het land en 30% van de Europese zeeën is beschermd natuurgebied
- 25% van de boeren werkt biologisch
- de neergaande lijn in het aantal bestuivers is omgebogen in een opgaande lijn
- tenminste 25.000 kilometer rivier heeft een vrije doorstroom
- de risico's en het gebruik van pesticiden is met 50% teruggebracht
- er zijn 3 miljard bomen geplant.

Daarnaast biedt de Green Deal van de Europese Unie kansen, bijvoorbeeld via de strategie 'van boer tot bord' in het nieuwe Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB). Europese subsidieregelingen als Interreg kunnen activiteiten helpen mogelijk maken. Denk aan Biogov.

3.1.2 Rijk

Het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) besteedt aandacht aan biodiversiteit in haar visie op kinglooplandbouw. De nationale ambitie voor biodiversiteit heeft zij, samen met de provincies, vastgelegd in 'Nederland Natuurpositief, een ambitiedocument voor een gezamenlijke aanpak in natuurbeleid'. Deze aanpak is weergegeven in vier v's: versterken, verbeteren, verbreden en verbinden.

3.1.3 Provincie Fryslân

Bestuursakkoord

In het bestuursakkoord van de provincie Fryslân komen vergelijkbare bouwstenen terug. Hierin is opgenomen dat er een Herstelprogramma Biodiversiteit moet komen.

Omgevingsvisie

In de provinciale omgevingsgvisie is herstel van biodiversiteit aangemerkt als een urgente opgave. De provincie wil het herstel van biodiversiteit bereiken door het verbeteren van de kwaliteit van de leefgebieden en via het versterken van de verbinding tussen biodiversiteit en de samenleving. Via vier hoofdsporen wordt dit verder uitgewerkt:

1. Herstel basiskwaliteit en samenhang leefgebieden (de basis op orde: Natuurnetwerk Nederland (NNN), Natura 2000, Agrarisch Natuurbeheer, weidevogelkerngebieden, voldoende water, schoon water, lucht en een gezonde bodem), zodanig dat kwetsbare en beschermde soorten en soortenrijkdom in de volle breedte optimale omstandigheden hebben om zich te herstellen en ontwikkelen.
2. Versterken van de verbinding tussen landbouw en economie en natuur (natuurinclusieve landbouw, circulaire economie, recreatie, beheer infrastructuur), zodanig dat biodiversiteit een

vanzelfsprekende plek heeft in economische activiteiten en beheer van infrastructuur.
3. Versterken bewustwording samenleving (bijvoorbeeld via culturele uitingen), zodanig dat de betrokkenheid bij de leefomgeving groeit, er een actieve inzet ontstaat bijvoorbeeld bij beheer en onderhoud en monitoring, en samenwerking tussen initiatieven is versterkt.
4. Natuurinclusief ontwerpen bij nieuwe projecten, het koppelen van opgaven en gebiedsgerichte aanpak, zodat projecten en opgaven bijdragen aan herstel van biodiversiteit wanneer zich kansen voordoen.

Omgevingsvisie
In het hoofdstuk 'de basis op orde' in de provinciale Omgevingsvisie is een aantal voor de biodiversiteit relevante doelen vastgelegd:

- Versterken: realisatie en bescherming van het Friese deel van het Natuurnetwerk Nederland (NNN) in 2027 en instandhouding van de soorten waarvoor de gebieden zijn aangewezen.
- Natuurwaarden in het agrarisch gebied behouden en herstellen, waaronder een vitale weidevogelpopulatie en waar mogelijk andere kwetsbare soorten van Fries belang.
- Behoud van stilte en duisternis in gebieden waar die aanwezig zijn.
- Geluidhinder en (water)bodemverontreiniging worden aangepakt, waar mogelijk volgens normen die boven het wettelijk minimum liggen.
- De luchtkwaliteit blijft minimaal op het huidige niveau, dat boven de wettelijke normen ligt.
- Sanering en voorkomen van verontreiniging en uitputting van bodem en ondergrond.
- Voldoende schoon water: kwaliteit en kwantiteit van grond- en oppervlaktewater is in balans met de behoefte in het gebied (natuur, landbouw, industrie, recreatie en drinkwater).

Naast de doelen voor de basiskwaliteit is in de Omgevingsvisie een aantal urgente opgaven opgenomen, die waar mogelijk in samenhang moeten worden aangepakt, onder meer om de beperkte ruimte in de provincie goed te benutten. Zoals gezegd is het versterken van de biodiversiteit is een van deze opgaven, samen met klimaatadaptatie, leefomgeving (vitaal, leefbaar en bereikbaar) en de energietransitie.

Voor de opgave biodiversiteit is de doelstelling dat overal in de provincie - natuurgebieden en daarbuiten - de neergaande lijn in 2025 is omgebogen naar een opgaande lijn, die ook voor langere periode wordt vastgehouden. Daarbij wordt de lijst van 250 soorten van Fries belang gebruikt als de graadmeter. Iedere tien jaar moet deze lijst met 20% krimpen.

3.1.4 Waterschap en gemeenten
Wetterskip Fryslân heeft biodiversiteit al in zijn beleid opgenomen. Leeuwarden en Súdwest-Fryslân hebben ecologisch beheer vastgesteld in hun beleidsplannen voor openbaar groen. Súdwest-Fryslân heeft hierin bijvoorbeeld vastgelegd dat zij geen chemische bestrijdingsmiddelen inzet en dat zij met onderhoud de biodiversiteit wil vergroten.

Leeuwarden, Smallingerland, Ooststellingwerf en Noardeast Fryslân werken aan een agenda of plan voor het versterken van de biodiversiteit. Ooststellingwerf wil dit samen met bewoners en ondernemers oppakken. Noardeast-Fryslân wil zowel een gemeentelijk biodiversiteitsherstelplan en een insectenherstelplan opstellen als een biodiversiteitsagenda. Die laatste ziet zij als een 'to-do-list' voor de gemeentelijke organisatie om aan te geven wat verschillende afdelingen van de gemeente aan biodiversiteit kunnen doen.

De gemeente Smallingerland heeft meer biodiversiteit en natuurvriendelijke inrichting opgenomen in haar strategische koers voor de Omgevingsvisie en in Tytsjerksteradiel ligt een voorstel voor een Duurzaamheidsagenda, waar-

“Landbouw en natuur zijn van nature met elkaar verbonden, maar pas als we in het veld goed gaan samenwerken dan wordt 1 + 1 echt 3!”

Alex Datema van BoerenNatuur

mee college en gemeenteraad nog moeten instemmen.

De gemeente Heerenveen heeft een Uitvoeringsagenda Klimaatadaptatie en Biodiversiteit, waarmee zij aan tien projecten werkt. Zij heeft ook een subsidieregeling voor initiatieven. Gemeente Waadhoeke heeft in 2020 een Biodiversiteitsactieplan vastgesteld, waarin zowel publieksacties zijn opgenomen als vergroenen van schoolpleinen en onderzoek naar opties voor monitoring (nectarindex). Weststellingwerf heeft een bomenbeleidsplan om het kenmerkende groene karakter van de gemeente te behouden en versterken. Daarnaast heeft zij in de Landschapsvisie Zuidoost Friesland biodiversiteit in samenhang met klimaatadaptatie uitgewerkt. Per landschapstype heeft zij hierin de belangrijkste ontwikkelingen voor de biodiversiteit en de mate van impact op de landschapskarakteristiek omschreven, evenals de belangrijkste opgaven die hieruit voortvloeien. De landschapsvisie is als onderlegger voor de omgevingsvisie van de gemeente gebruikt. Weststellingwerf streeft ernaar de gemeente eind 2021 een ambitiedocument Biodiveriteit voor te leggen.

3.2 Biodiversiteitsbeleid in de praktijk

Hoe vertalen overheden het beleid voor herstel van biodiversiteit in de praktijk en wat wordt er daarnaast via andere beleidsterreinen, opgaven of projecten al gedaan?

3.2.1 Provincie fryslân

De provincie is wettelijk verantwoordelijk voor het beschermen, behouden en verbeteren van de biodiversiteit in Fryslân (met uitzondering van de grote wateren, die onder het Rijk vallen). In het Natuurpact dat de provincies hierover in 2014 sloten met het Rijk, staan het verder realiseren van het Natuurnetwerk Nederland (voorheen de EHS) en agrarisch natuurbeheer centraal.

De provincie Fryslân werkt hieraan onder de noemer ‘de basis op orde’. Hieronder vallen het Natuurnetwerk Nederland (NNN), Natura 2000, Agrarisch Natuurbeleid, weidevogelkerngebieden, voldoende water en schoon water, schone lucht en een gezonde bodem. Alles wat op dit gebied gebeurt, draagt eraan bij dat kwetsbare en beschermde soorten en soortenrijkdom in de volle breedte optimale omstandigheden hebben om zich te herstellen en ontwikkelen. Aan het Natuurnetwerk, voorheen de Ecologische Hoofdstructuur (EHS), wordt al vanaf jaren ‘90 van de vorige eeuw gewerkt. Het merendeel van de oorspronkelijke EHS is gerealiseerd, een deel zal op langere termijn worden gerealiseerd. Voor een deel van de resterende opgave is afgesproken om dit een andere wijze te realiseren. Dat gebeurt in Fryslân sinds 2018 middels de Natuer mei de Mienskip-aanpak. Dat is een pilot die zich de komende jaren in de praktijk zal moeten bewijzen.

Met de agrarische collectieven zijn beheerpakket afgesloten (zie ook hieronder). De huidige pakketten lopen tot 2023. Daarnaast stelt de provincie jaarlijks een natuurbeheerplan op voor het NNN en wordt uitvoering gegeven aan de beheerplannen voor de Natura 2000 gebieden. Een aanvullend Programma Natuur zal hieraan een extra impuls geven.

Ook voor de Agenda herstel biodiversiteit Fryslân is een gezonde bodem een belangrijk speerpunt voor de provincie. Niet alleen als voorwaarde voor biodiversiteit, maar ook voor de waterkwaliteit (Kaderrichtlijn Water), natuurinclusieve en toekomstbestendige landbouw en veenbehoud. Voorbeelden van projecten die hieraan al werken, richten zich onder meer op het terugdringen van fosfaat en stikstof en van gewasbeschermingsmiddelen en op het verhogen van de hoeveelheid organische stof in de bodem. Denk aan de Regiodeal Natuurinclusieve Landbouw en het project Kaindorf, waarin boeren het organische stofgehalte in de bodem verhogen zodat deze CO2 opslaat en meer water kan absorberen. Hier ligt een mooie kans om een stevige koppeling te leggen met het stikstofbeleid.

Programma's en projecten voor verbeteren bodemkwaliteit

→ Regiodeal Natuurinclusieve Landbouw
→ Project Kaindorf

3.2.2 Wetterskip fryslân

Wetterskip Fryslân heeft, mede voor de Kaderrichtlijn Water, de afgelopen jaren veel geïnvesteerd om de kwaliteit van het water en de oevers te verbeteren. Op veel plekken in Fryslân is gewerkt aan onder meer natuurvriendelijke oevers, zuiveringsmoerassen en vispassages. Dit heeft een positief effect gehad op de biodiversiteit. Er worden in natuurvriendelijke oevers meer soorten insecten aangetroffen dan in een traditionele oever. Ook buiten het water heeft het waterschap invloed op de biodiversiteit. Zo speelt het beheer van dijken, oevers, kaden en watergangen een belangrijke rol in het verbinden van leefgebieden. Daarnaast bepalen ook de waterkwaliteit en het peilbeheer of gebieden geschikt zijn voor soorten. Dit zijn niet alleen de zichtbare soorten als vogels, vissen, zoogdieren en planten, maar het gaat ook om bacteriën, schimmels en kleine dieren die in de bodem leven.

Op eigen terreinen worden soortenrijke mengsels ingezaaid, is het onderhoud aangepast en wordt maaisel zoveel mogelijk afgevoerd. Onkruid wordt bestreden zonder gebruik te maken van bestrijdingsmiddelen en in het schouwbeleid is ruimte gemaakt voor het deels laten staan van waterplanten in de sloten. Via zogenaamde 'blauwe diensten' worden boeren gestimuleerd natuurinclusief oeverbeheer toe te passen. Verder gaat Wetterskip Fryslân in 2021 een eigen biodiversiteitsplan uitwerken.

3.2.3 Gemeenten

Wat gemeenten al doen aan behoud en herstel van biodiversiteit is nog niet voor de hele provincie bekend. Het verder in beeld brengen van deze activiteiten is een van de actiepunten voor deze agenda. Wat al wel duidelijk is, is dat een flink aantal gemeenten aan ecologisch beheer doet. Leeuwarden, Súdwest-Fryslân, Achtkarspelen, Tytsjerksteradiel, Ooststellingwerf, Waadhoeke, Noardeast Fryslân en Dantumadiel beheren alle groen of een aanzienlijk deel hiervan op ecologische wijze. Waar het nog niet overal gebeurt, is de ambitie vaak het aandeel ecologisch beheer uit te breiden. Súdwest Fryslân werkt voor het ecologisch beheer met een maaimachine met GPS, waarin kwetsbare en beschermde plantensoorten staan, die bij het maaien worden ontzien.

Ooststellingwerf houdt in het maaibeheer onder meer rekening met de ringslang. Een aantal gemeenten werkt ook aan ecologische linten en/of verbindingen, met name gericht op insecten. In Waadhoeke werkt de gemeente aan plateaus voor visdieven en Ooststellingwerf beheert ook oevers van vijvers en watergangen ecologisch. En

Weststellingwerf heeft de bermen op industrieterrein Wolvega en meer dan 150 km bermen in het buitengebied ingezaaid met een gebiedseigen bloemrijk mengsel na de aanleg van het glasvezelnetwerk en bermverhardingen.

Ook in de inrichting van de openbare ruimte, neemt een aantal gemeenten biodiversiteit mee. Zo legt Smallingerland onder andere minibosjes aan en stimuleert de gemeente de aanleg van voedselbossen. Weststellingwerf werkt in verschillende samenwerkingsprojecten aan versterking van groen, onder meer op Industrieterrein Wolvega. Achtkarspelen, Súdwest-Fryslân en Waadhoeke stimuleren biodiversiteit en vergroening van de openbare ruimte. Súdwest-Fryslân maakt hiervoor gebruik van het Kwaliteitshandboek Inrichting Openbaar Groen.

Veel gemeenten nemen burgers bewust mee in hun activiteiten voor herstel van biodiversiteit. Dit doen zij bijvoorbeeld met bewustwordingscampagnes (Noardeast Fryslân, Dantumadiel, Waadhoeke, Achtkarspelen, Vlieland, Heerenveen en Smallingerland), maar ook door burgerinitiatieven te stimuleren en ondersteunen (Achtkarspelen, Schiermonnikoog, Ooststellingwerf, Súdwest-Fryslân, Noardeast Fryslân, Dantumadiel en Heerenveen). Schiermonnikoog ondersteunt bijvoorbeeld biodiversiteitsprogramma van de boeren op het eiland. Heerenveen heeft een subsidieregeling voor initiatieven en Noardeast Fryslân en Dantumadiel stimuleren bewoners met het project Natuerlik Ferskaat mei de Mienskip zich sterk te maken voor biodiversiteit in en rond een aantal dorpen. Weststellingwerf doet al sinds 2005 mee aan het project 'Dorpen in het groen', waarin sinds 2012 extra aandacht wordt gegeven aan biodiversiteit. Ook gaat de gemeente in de projecten Dorp Landschap en Biodiversiteit actief met bewoners bezig om de biodiversiteit te versterken. De belangstelling hiervoor is groot.

Een aantal gemeenten werkt via gebiedsprocessen aan het versterken van de biodiversiteit. Leeuwarden zoekt binnen de Regiodeal Natuurinclusief platteland met inwoners en boeren naar mogelijkheden om de soortenrijkdom te vergroten en via de Veenweidevisie werkt zij aan het tegengaan van verdroging van de Alde Feanen. Ook Smallingerland zet de Regiodeal in om zijn biodiversiteitsambities te realiseren.

3.2.4 Rijkswaterstaat

Rijkswaterstaat is een van de ondertekenaars van de zogenaamde Green Deal 196. Hierin hebben overheden met organisaties als Tennet, Gasunie, Vitens en ProRail en infrabedrijven afgesproken bij aanleg, beheer en onderhoud van (water) wegen, spoorrails, (hoogspannings)kabels en dijken voor meer natuurvariatie te zorgen. Binnen de Green Deal, waaraan geen Friese overheden deelnemen, zijn handreikingen gemaakt om biodiversiteit vast te leggen in aanbestedingen, omgevingsmanagement en businessmodellen. Dit geeft bijvoorbeeld gemeenten en bedrijven mogelijkheden om zelf ook voor meer natuurvariatie in hun omgeving te zorgen. Rijkswaterstaat bracht een boek uit met voorbeeldprojecten. En de Vlinderstichting heeft een keurmerk voor goed (maai)beheer ontwikkeld, het zogenoemde 'Kleurkeur', voor aannemers en groenbedrijven die bij het beheer van bermen en andere groenstroken rekening houden met vlinders en bijen. De Green Deal is op 7 maart 2019 afgerond.

In 2020 is er hard gewerkt aan een landelijk biodiversiteitskader voor Rijkswaterstaat. Financiën daarbij is het centrale probleem. Rijkswaterstaat Nederland hoopt dat (medio) 2021 het Plan van aanpak Biodiversiteit meer duidelijkheid gaat verschaffen hierin. Rijkswaterstaat Noord-Nederland probeert met het nieuwe groenbeheerplan in te zetten op het twee keer per jaar maaien van de bermen van het Hoofdwegennet en het afvoeren van het vrijkomend maaisel (met een dubbele frequentie kan er namelijk op biodiversiteit gestuurd worden). Dit zou in 2022 gerealiseerd kunnen worden maar hangt af van een gunstige aanbesteding van het onderhoudscontract.

Een nieuw groenbeheerplan voor de Hoofdvaarweg Lemmer-Delfzijl (HLD) is in de maak: Naast water bestaan grote delen van de HLD ook uit (gras)bermen. Met het nieuwe onderhoudscontract van de HLD zou dit (met gunstige aanbesteding) idem hoofdwegennet, geëffectueerd kunnen worden in 2023.

Tenslotte grijpt Rijkswaterstaat de kansen die zich ad hoc voordoen: bij aanleg van nieuwe projecten of daar waar mogelijk is bij groot onderhoud. Ook doet Rijkswaterstaat veel op het wad en de kwelders op het gebied van natuurbeheer.

3.3 Agrarische sector

Bureau Altenburg en Wymenga heeft in zijn rapport ook de initiatieven en activiteiten van de agrarische collectieven in kaart gebracht. Zij hebben samen meer dan 27.000 beheerpakketten afgesloten, die op een uitzondering na, kunnen worden gezien als initiatieven voor het versterken van de biodiversiteit. Samen beheren ze zo zo'n 25.500 ha. Verreweg de meeste pakketten zijn gericht op weidevogels. Daarnaast werken de collectieven aan natte elementen (denk aan duurzaam slootbeheer, natuurvriendelijke oevers en poelen, beheer van singels en bosjes en op akkers aan onder andere meerjarige en wintervoedselakkers en kruidenrijke akkerranden.

Ook buiten de beheerplannen werken veel agrariërs al aan meer natuurinclusieve manieren van werken. Deze zijn in de inventarisatie nog niet meegenomen. Ook dit is iets wat in een verdere uitwerking in kaart gebracht zou kunnen worden.

3.4 Natuur- en landschapsorganisaties

Voor de natuurgebieden in het natuurnetwerk stelt de provincie doelen vast. Dit NNN is de ruggengraat van de natuur in Fryslân. Hier werken de terreinbeherende organisaties aan de afgesproken natuurdoelen. Waar dat nog niet is bereikt, worden herstelmaatregelen uitgevoerd. Vaak als onderdeel van de beheerplannen voor de Natura 2000 gebieden. Het is van wezenlijk belang voor de biodiversiteit in zowel de gebieden zelf als daarbuiten. Het is ook het startpunt voor het realiseren van de noodzakelijke grotere leefgebieden voor populaties door het inrichten van goede verbindingen en een goede aansluiting tussen natuurgebieden en agrarisch gebied.

Sinds 2019 werken de natuurorganisaties samen met de Feriening Biologyske Boeren Fryslân, het Kollektievenberied Frysân, LTO, Wetterskip Fryslân en Het Friesch Grondbezit via het programma Natuer mei de Mienskip aan het completeren van het NNN in samenhang met andere opgaven in het buitengebied. Ook de provincie is bij Natuer mei de Mienskip betrokken.

Daarnaast werken de natuur- en landschapsorganisaties ook via andere projecten aan het versterken van de biodiversiteit. Zo is Landschapsbeheer Friesland hier op 200 locaties verspreid over de provincie mee bezig. Dit doet de organisatie zowel heel specifiek op één punt voor één soort (bijv. broeihopen voor de ringslang) als grootschalig (elzensingels in de Noardlike Fryske Wâlden) of in de hele provincie. De Natuurwerkdag is van dit laatste een voorbeeld, net als de ondersteuning van de agrarische collectieven. Ook It Fryske Gea en de Friese Milieu Federatie zetten zich in diverse projecten, vaak samen met bewoners, in voor het verhogen van de biodiversiteit.

Tot slot wordt er actief ingezet op het behoud en de uitbreiding van de nog resterende bronpopulaties. Dat is met de huidige externe randvoorwaarden geen sinecure, vinden de natuur- en landschapsorganisaties, want ondanks dat ze hun best doen, verdwijnen er nog ieder jaar kwetsbare soorten.

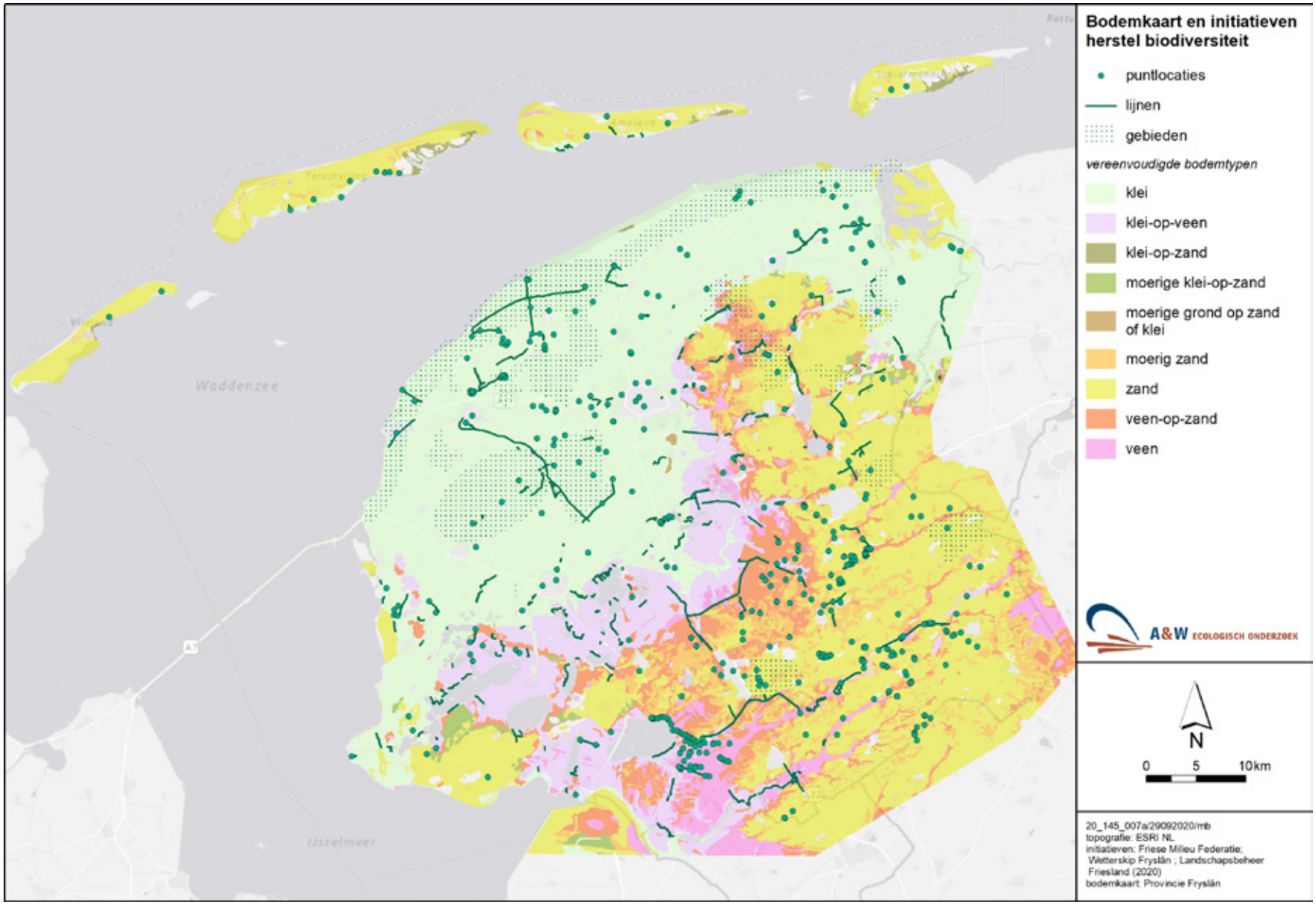
Waddenzee
IJsselmeer
A7
Bodemkaart en initiatieven herstel biodiversiteit
puntlocaties
lijnen
gebieden
vereenvoudigde bodemtypen
klei
klei-op-veen
klei-op-zand
moerige klei-op-zand
moerige grond op zand of klei
moerig zand
zand
veen-op-zand
veen
A&W ECOLOGISCH ONDERZOEK
N
0
5
10km
20_145_007a/29092020/mb
topografie: ESRI NL
initiatieven: Friese Milieu Federatie; Wetterskip Fryslân ; Landschapsbeheer Friesland (2020)
bodemkaart: Provincie Fryslân

3.5 Initiatieven

Naast de activiteiten van de grotere spelers in het herstel van biodiversiteit, zijn er tal van grote en kleinere (burger)initiatieven. Deze zijn in de zomer van 2020 geïnventariseerd door de Friese Milieu Federatie en Kening. Zij hebben hiervoor een enquête uitgezet. Hieruit kwamen 152 initiatieven naar voren.

Ecologisch onderzoeksbureau Altenburg & Wymenga heeft de resultaten van de enquête geordend en geanalyseerd en, samen met de activiteiten van de natuur- en landschapsorganisaties en de agrarische collectieven, samengebracht in het rapport Versterking van biodiversiteit in Fryslân, Overzicht en analyse van initiatieven. Het rapport biedt ook een kader voor een focus op de opgave biodiversiteitsherstel, op basis waarvan activiteiten kunnen worden geprogrammeerd.

Veel van de initiatieven die via de enquête zijn aangemeld, zijn nog in ontwikkeling of gepland (35%). Bijna de helft is in uitvoering. Bij de overige initiatieven zijn deze fasen doorlopen en gaat het vooral om beheren van wat is gerealiseerd. Er zijn dus veel 'jonge' initiatieven. Dit zou erop kunnen wijzen dat de belangstelling om met herstel van de biodiversiteit aan de slag te gaan groeit. 2020 laat als startjaar een duidelijke piek zien (bijna de helft van alle initiatieven). Bovendien gaan achter de initiatieven niet alleen veel deelinitiatieven schuil, maar ook veel mensen; als initiatiefnemers (400) en als betrokkenen (2.300).

Zover bekend, zijn er in Fryslân zo'n 2.700 mensen bezig met het behoud van soorten en daarmee met herstel van biodiversiteit. Dat is mooi, maar de potentie is volgens onderzoeksbureau Motivaction vele malen groter. Want als drie op de vijf mensen vinden dat ze zelf veel meer moeten doen voor de biodiversiteit, dan kun je de nu al actieve 0,5 procent van de Friese bevolking als een kopgroep zien en is er een groot peloton dat nog kan volgen.

De meeste initiatieven zijn praktisch en gericht op realisatie en beheer en worden uitgevoerd particulieren (40%) en door stichtingen of verenigingen (64%) en door overheden (30%). Ze werken op specifieke locaties, veelal openbaar terrein (78%) in en rondom steden en dorpen, verspreid over de provincie aan herstel over een oppervlakte van meer dan enkele vierkante meters (de meeste bestrijken gebieden van enkele hectaren).

Planten zijn favoriet bij de initiatiefnemers (kruidenrijke grazige vegetaties, fruitbomen en struiken, kruidenrijke akkers en oevervegetaties), waarbij vaak expliciet wordt aangegeven dat het om inheemse en gebiedseigen soorten gaat. Vaak hebben de planten een doel voor dieren, vooral insecten en vogels. Ook verbetering van de bodemkwaliteit (ca. 50%) en water (ca. 25%) en verbetering van het bodemleven worden veel genoemd.

3.6 Bewustwording en educatie

Met de campagne 'Watzullenwenoubeleven' heeft FMF in 2020 burgers bewust gemaakt van het belang van een gezonde biodiversiteit. In de eerste fase van deze campagne zijn burgers via social media en huis-aan-huisbladen vooral geïnformeerd over de betekenis van biodiversiteit voor het dagelijks leven. In een vervolg zijn zij er ook op gewezen wat ze zelf kunnen doen om de biodiversiteit te versterken. Inwoners en bestuurders van de provincie is gevraagd sneeuwklokjes te planten. Door samen te werken met plekken waar veel Friezen met een tuin komen, is een zo breed mogelijke groep bereikt. Ook de tel- en monitoringsdagen van soorten- en natuur- en landschapsorganisaties dragen bij aan de bewustwording.

IVN is de trekker van educatie voor het basis- en voortgezet onderwijs in Fryslân. Verder coördineert zij onder meer de voorlichting en educatie in de Nationale Parken en leidt ondernemers op tot groene Gastheren van het Landschap. Dit doet IVN in opdracht van derden, zoals het Ministerie van LNV (Nationale Parken), het Ministerie van VWS (Jong Leren Eten), de provincie, gemeenten,

Wetterskip Fryslân, onderwijsinstellingen en andere organisaties. Zo versterkt IVN in opdracht van de gemeente Harlingen de biodiversiteit in het (agrarische) buitengebied en coördineert ze in opdracht van de provincie de weidevogeleducatie in Fryslân en realiseert zij voor diverse gemeenten Groene schoolpleinen en Tiny Forests.

Natuur- en milieueducatie doet IVN niet alleen. Zij werkt hierin samen met onder meer de NME-centra, onderwijsinstellingen (BO-VO-MBO-HBO-WO), groene organisaties, overheden en bedrijven. Vanuit de visie dat je iets moet leren kennen om ervan te gaan houden en er respectvol mee om te gaan brengen zij mens en natuur dichterbij elkaar via voorlichting en educatie. Zo wordt bewustwording, draagvlak en participatie gecreëerd, bij jong en oud. Zelf leren en doen met hoofd, hart en handen staan altijd centraal.

Sinds 2012 werkt Kening met haar activiteiten aan het herstel van biodiversiteit, ontstaan vanuit een grote zorg over de toekomst van diversiteit in ons landschap. Dit doet zij door middel van een combinatie van kennis, cultuur en actie. Het genre-overstijgende netwerk van burgers in de breedste zin van het woord (zowel professionals, organisaties als betrokken burgers en creatieven) heeft al een grote lijst projecten gerealiseerd die gekenmerkt werden door deze multidisciplinaire aanpak, waaronder het hoofdprogramma tijdens LF2018. Het wetenschappelijke fundament wordt verrijkt met een culturele plus. Waar wetenschap de ratio aanspreekt, spreekt cultuur de emotie aan. En juist het geraakt worden is een extra stimulans om in beweging te komen. De focus van Kening ligt op biodiversiteitskwesties in het landelijk gebied, met als belangrijkste doelgroepen beleidsmakers en actiebereide burgers. Kening zorgt voor advies, inspiratie via cultuur en de mogelijkheid om actief bij te dragen aan biodiversiteitsherstel, zowel letterlijk (handen in de aarde) als figuurlijk (burgerinspraak, handreikingen).

3.7 Activiteiten voor de agenda

Het beeld van wat er al gebeurt is nog niet compleet. Om activiteiten en maatregelen goed op elkaar aan te kunnen laten sluiten, is het goed dit te weten. Ook om de witte vlekken in kaart te krijgen, is het van belang om dit in beeld te krijgen. Dit is dan ook een van de activiteiten die moeten terugkomen in de Agenda herstel biodiversiteit Fryslân.

Dit wil echter niet zeggen dat er op basis van de huidige inventarisatie niet al andere activiteiten kunnen worden benoemd. Altenburg & Wymenga heeft de analyse van initiatieven naast een aantal belangrijke uitgangspunten voor herstel van biodiversiteit gelegd. Hieruit komt een overzicht van wat er beter kan. Daarvoor doet het bureau in zijn rapport een aantal aanbevelingen. Het gaat dan zowel om praktische aanbevelingen over wat de grootste bijdrage levert aan herstel van biodiversiteit, zoals aansluiten op het landschap en het realiseren van netwerken, als om mogelijke vervolgstappen die gezet kunnen worden om initiatieven goed te ondersteunen zodat zij effectiever kunnen bijdragen aan herstel van biodiversiteit.

Deze aanbevelingen vormden de basis voor zes bijeenkomsten waarin met een breed palet aan stakeholders is geïnventariseerd wat er beter moet en kan om effectiever en doelgerichter aan de slag te gaan met herstel van biodiversiteit in Fryslân. Niet alle activiteiten die zijn benoemd, richten zich primair op herstel van biodiversiteit en veel ideeën hebben een overlap met andere opgaven, zoals klimaat en de energietransitie. Waar deze activiteiten beter tot hun recht komen in andere programma's, brengen we ze daar onder de aandacht. Dit geldt ook voor de transitie in de landbouw die een grote bijdrage kan leveren aan herstel van biodiversiteit, maar waar effectiever aan kan worden gewerkt vanuit de Landbouwagenda.

4. Wat willen we doen?

Net als in het rapport van Altenburg & Wymenga, kunnen de activiteiten die uit de sessies met stakeholders naar voren zijn gekomen, grofweg worden verdeeld in activiteiten die vooral gericht zijn op het verbeteren van de omgeving zodat deze beter voorziet in de voorwaarden voor herstel van biodiversiteit (zie ook 1.3 Wat versterkt de biodiversiteit) en in activiteiten die met name voorzien in wat mensen nodig hebben om de goede dingen voor biodiversiteitsherstel te kunnen doen. Bij het eerste gaat het bijvoorbeeld om het realiseren van verbindingen om het leefgebied van populaties vergroten, bij het tweede bijvoorbeeld om tools, bewustwording, voldoende vrijwilligers en middelen. Om de neergaande lijn in soortenrijkdom om te buiten in een opgaande lijn, zijn beide in samenhang nodig. Daarbij zijn kennis delen en initiatieven verbinden de rode draad.

Een van de doelen van de Agenda herstel biodiversiteit Fryslân is focus aan te brengen in activiteiten om de energie gerichter in te kunnen zetten. We hebben de aanbevelingen van Altenburg & Wymenga en de resultaten van de sessies hiervoor samengebracht en geordend in zes thema's:

- Basis op orde
- Kennis delen
- Bewustwording en educatie
- Netwerken bouwen
- Natuurinclusieve landbouw
- Natuurinclusief werken aan opgaven

Voor alle thema's is het opstellen van een gedeeld beeld van wat we per landschap willen bereiken een voorwaarde.

4.1 Gedeeld beeld

Gezamenlijk herstel van biodiversiteit vraagt een gedeeld beeld van waar de beste kansen liggen voor herstel, wat we willen bereiken en waar willen we uiteindelijk uitkomen. Onderbouwd met kennis van ecosystemen en de effecten van menselijk handelen. Op basis hiervan kunnen keuzes worden gemaakt en prioriteiten worden gesteld. Een gedeeld beeld van waaraan we gezamenlijk werken is een voorwaarde voor alle andere activiteiten.

Om hiermee ook praktisch aan de slag te kunnen gaan, zijn goed onderbouwde streefbeelden en kansenkaarten nodig voor de verschillende Friese landschapstypen en daarbinnen voor biotopen, habitats, verbindingen en stepping stones. Afgestemd op de soorten van Fries belang, maar niet uitsluitend voor deze soorten. Ook het behoud van bronpopulaties die nu nog algemeen zijn, maar die wel onder druk staan, is belangrijk om verdere achteruitgang te voorkomen.

Het is belangrijk dat de gedeelde beelden aansluiten op de nationale en internationale doelen en ambities. Denk aan het Deltaplan Biodiversiteit. Enerzijds omdat er dan goed gebruik gemaakt kan worden van alle kennis en expertise die er landelijk en in Europa (en daarbuiten) al is en wordt opgebouwd en anderzijds omdat de Friese agenda hier dan goed naar voren kan worden gebracht en gebruik kan maken van financiering vanuit het Rijk en Europa.

4.2 Focus op verbetering

4.2.1 Basis op orde

Provincie, waterschap en de terreinbeherende organisaties werken samen aan het op orde brengen van de basis. Het is belangrijk dat we onverminderd uitvoering blijven geven; de water-, bodem- en luchtkwaliteit, het natuurnetwerk, de kwaliteit van de Natura 2000 gebieden vragen blijvend onze inspanningen en soms nog een extra impuls. Dit betreft dus het gangbaar agrarische gebied dat 65% van de oppervlakte van Fryslân beslaat en het openbaar groen (ook in het stedelijk gebied) dat

qua oppervlakte veel kansen en mogelijkheden biedt. Daarvoor hebben ze de samenwerking met burgers, maar vooral ook met boeren nodig. Voor een belangrijk deel worden kansen om bijvoorbeeld bodem te verbeteren opgenomen in de Landbouwagenda van de provincie. In de Agenda herstel biodiversiteit Fryslân leggen we het accent op activiteiten die daarbovenop nog een plus voor de biodiversiteit realiseren. Denk aan het beter benutten en versterken van de groenblauwe dooradering voor het realiseren van verbindingen en herstel van landschapselementen.

De agenda onderstreept het belang van uitvoering van de taken die door provincie, waterschap, terreinbeheerders, collectieven, etc. worden uit gevoerd om de basis op orde te krijgen. Deze worden daarom als de onderlegger van de opgave herstel biodiversiteit beschouwd. Daarnaast zorgen we er vanuit de Agenda herstel biodiversiteit Fryslân voor dat voor de biodiversiteit belangrijke doelen en activiteiten goed op de agenda's van andere beleidsterreinen terugkomen. Dit geldt bijvoorbeeld voor de Landbouwagenda, waarin we onder meer het optimaliseren van (eenzijdig) slootbeheer en het informeren en meenemen van erfbetreders in de doelen voor biodiversiteit op de agenda zetten. Maar ook voor het Programma Natuur (denk aan het extensiveren van overgangszones rond het Natuurnetwerk), het Bodemconvenant en beleid voor het verbeteren van de waterkwaliteit (KRW).

4.2.2 Kennis delen

Online platform

Er is veel kennis beschikbaar, maar er is ook veel behoefte aan kennis. Vraag en aanbod komen onvoldoende bij elkaar. Het gaat dan om inhoudelijke kennis over landschappen en soorten en om praktische kennis over inrichting, maatregelen, beheer en monitoring. Om de goede dingen op de goede plekken voor de verschillende landschappen en soorten te kunnen doen, moet kennis doelgroepgericht worden ontsloten. Deze kennis hoeft niet allemaal zelf te worden ontwikkeld. Er zijn al veel netwerken waar veel kennis wordt gedeeld. Zoals het landelijke Groen Kennisnet van de Wageningen Universiteit, Deltaplan Biodiversiteit, Nationaal Natuurnetwerk en de Kennisbank Flora en Fauna en de Friese Hotspotkaart insectennetwerk van Van Hall, het kennisnetwerk Olterterpoverleg gericht op behoud van weidevogels, Kening en Fryslân zoemt.

Daarnaast gaat het ook om kennis die in de praktijk wordt opgedaan. Het is belangrijk dat organisaties van elkaar kunnen leren wat goed gaat, maar ook wat niet blijkt te werken. Deze kennis moet niet alleen worden verzameld en goed worden ontsloten, maar dient ook actief te worden gedeeld, zodat iedereen die zich inzet voor herstel van de biodiversiteit in Fryslân steeds kan handelen op basis van de meest actuele inzichten en we gezamenlijk steeds effectiever kunnen werken.

Tot slot gaat het ook over het kennen van elkaar. Wie doet wat bij welke organisatie? Wie heeft welke expertise en ervaring? Over beheer voor soorten, over inrichting, maar bijvoorbeeld ook juridische kennis of ervaring met het opstellen van een biodiversiteitsplan voor een gemeente, met aanbestedingen voor pacht en beheer? Wie zijn de aanspreekpunten bij overheden en verenigingen voor vragen over biodiversiteit? Welke gebiedsprocessen lopen waar, welke deelprojecten, en wie zijn daarvan de trekkers?

Al deze kennis en tools zouden moeten worden samengebracht op een online platform, dat actief wordt beheerd en onder de aandacht gebracht en waarvan de gebruikers – op maat – worden geattendeerd op voor hen belangrijke nieuwe informatie.

Op locatie

Naast een online platform is en blijft het op locatie op maat delen van kennis van grote

waarde. Belangrijk is dat dit waar mogelijk bij de start van initiatieven gebeurt. Niet alleen om ervoor te zorgen dat een initiatief een zo effectief mogelijke bijdrage kan leveren aan biodiversiteitsherstel, maar bijvoorbeeld ook om het belang van een goede 0-meting onder de aandacht te brengen om resultaten te kunnen monitoren.

Voor deze gesprekken kan gebruik worden gemaakt van bestaande structuren. Denk aan keukentafelgesprekken met agrariërs die op hun erf of in het land iets willen doen voor herstel van biodiversiteit, aan Living Lab Natuurinclusieve Landbouw (net weer voor twee jaar verlengd). Maar ook aan lezingen en excursies voor particuliere initiatieven waarin uitleg wordt gegeven over wat er op een bepaalde locatie mogelijk en wenselijk is op basis van landschap, bodem, hydrologie, voorkomende soorten etc. Dit soort gesprekken moet ook worden gebruikt om vragen op te halen en inzicht te krijgen in welke kennis waar nog ontbreekt.

Fries netwerk
Om verbindingen te kunnen realiseren en activiteiten en initiatieven goed op elkaar aan te kunnen laten sluiten is het belangrijk om samen te werken in een Fries netwerk voor biodiversiteit. Hierbij zouden alle partijen aangesloten moeten zijn die iets kunnen bijdragen aan herstel van de biodiversiteit. Overheden, maar ook de natuur-, landschaps- en soortenorganisaties, burgerinitiatieven en samenwerkende agrariërs (collectieven, living labs etc.).

4.2.3 Bewustwording en educatie
Biodiversiteit is een onderwerp dat leeft, vooral onder jongeren. Tegelijkertijd is er sprake van een vergrijzing van het vrijwilligersbestand bij groene organisaties. Een belangrijke vraag is hoe

jongeren betrokken kunnen worden en talent kan worden gescout en gemotiveerd om actief te worden om de vergrijzing op te vangen. Hiervoor moeten nieuwe middelen worden ontwikkeld en ingezet, zoals het jongerenadviesbureau van IVN of het Ecosystem Restoration Camp van Kening.

Bewustwording
Daarnaast is het belangrijk om de grote welwillendheid van een breed publiek om iets te doen voor herstel van de biodiversiteit beter te benutten. Omdat vele kleine acties ook een groot verschil kunnen maken, om een bredere voedingsbodem te creëren voor deelname aan initiatieven en omdat het bijdraagt aan acceptatie van maatregelen als verruiging. Maar ook omdat bewustwording een voorwaarde is om andere opgaven als de transitie naar een natuurinclusieve landbouw te realiseren. Wat mensen in hun boodschappenmandje doen, bepaalt mede de kansen voor natuurinclusieve landbouw. Gezondheid kan een belangrijke motor zijn in de bewustwording van de urgentie van de noodzaak voor herstel van biodiversiteit: gezondheid van de mens en van de natuur en het landschap.

De activiteiten voor bewustwording moeten gericht zijn op een 'doorgaande (leer)lijn' die zo veel mogelijk Friezen inspireert en motiveert om zich in te zetten voor herstel van biodiversiteit. Met de laagdrempelige campagne 'Watzullenwenoubeleven' is de interesse gewekt. Daaraan moet handelingsperspectief worden gekoppeld voor mensen die 'best iets willen doen'. Bewaking van de kwaliteit is hierbij erg belangrijk, zodat mensen ook direct het goede leren doen. Vandaaruit kun je nieuwsgierigheid prikkelen en mensen inspireren en motiveren om deel te nemen aan een initiatief of zich als vrijwilliger aan te melden. Deze groep dient vervolgens kennis aangereikt te krijgen die de diepte ingaat. Dan gaat het zowel om praktische informatie als om kennis van landschappen en soorten.

Educatie
Voor scholieren in het basis en voortgezet onderwijs zouden de lespakketten van de verschillende organisaties en goede voorbeelden beter kunnen worden gedeeld. Belangrijk is dat natuureducatie niet (alleen) in de klas wordt gegeven, maar vooral ook wordt verbonden met buiten. De groene schoolpleinen en Tiny Forests zijn hiervan een goed voorbeeld. Zo draagt natuureducatie ook bij aan bewustwording bij ouders en de buurt. Daarnaast is het belangrijk dat de witte vlekken in het netwerk van NME-centra worden ingekleurd zodat ieder kind in Fryslân in de basisschooltijd kennis kan maken met de natuur en het belang van een grote soortenrijkdom. Hieraan werkt IVN in opdracht van provincie Fryslân, in samenwerking met gemeenten en NME-centra. Biodiversiteit moet hierin een speerpunt worden.

4.2.4 Verbindingen realiseren
Veel maatregelen en initiatieven richten zich op kleine en grotere locaties. De effectiviteit van deze activiteiten verbetert wanneer ze met elkaar worden verbonden. Goede verbindingen zijn voor soorten van levensbelang. Het gaat dan zowel om verbindingen tussen de kleine natuurrijke gebieden om uitwisseling tussen populaties mogen te maken, als om verbindingen tussen de verschillende biotopen die soorten nodig hebben om te foerageren, rusten, nestelen etc. Elke soort vraagt zijn eigen verbindingen, afhankelijk van onder andere mobiliteit en wijze van oriënteren.

Het realiseren van de juiste netwerken en verbindingen kan beter. Overheden kunnen hierin op eigen grond een belangrijk verschil maken door beheerplannen voor lijnvormige elementen als (spoor)bermen, dijken en oevers op elkaar af te stemmen op basis van de kansenkaarten. Een belangrijke afweging hierbij is dat gekozen wordt voor beheer dat lang kan worden volgehouden, want herstel van biodiversiteit vraagt continuïteit. Kennis over ecologisch beheer in de praktijk kan beter worden gedeeld, bijvoorbeeld over de vraag hoe je hier in aanbestedingen mee omgaat.

Met beheer van dijken, bermen en oevers gericht op herstel van biodiversiteit geven overheden een goede invulling aan hun voorbeeldfunctie. Belangrijk is om de buitendienst goed mee te nemen in de redenen en werkwijzen. Niet alleen omdat dit bijdraagt aan de kwaliteit, maar ook omdat zij erop kunnen worden aangesproken door burgers. Een goede uitleg aan burgers is van belang voor de acceptatie (verwachtingsmanagement). Wat vanuit het oogpunt van biodiversiteit het meest effectief is, voldoet niet altijd aan het ideaalbeeld. Denk aan verruiging, wat door burgers kan worden gezien als 'slecht onderhouden'. Verder is het belangrijk dat wordt gekeken naar de kosten van het afvoeren van bermmaaisel. Daar ligt een sleutel tot succes voor meer ecologisch beheer.

Gemeenten zouden ook meer kunnen focussen op het buitengebied. In groenbeheer ligt het accent nog te vaak op het stedelijke gebied, terwijl juist in het buitengebied veel winst kan worden behaald. Door beheer bij beleid te betrekken, wordt kennis beter benut en ontstaat er binnen de organisatie draagvlak. Belangrijk is goed af te stemmen met de agrariërs langs te beheren bermen en oevers. Zo kan een plus worden gerealiseerd op kansrijke plekken (combinatie met randenbeheer). De zorg van agrariërs voor de gevolgen van ecologisch beheer voor hun bedrijfsvoering, moet worden meegenomen, denk aan afstemmen van wanneer het beheer plaatsvindt.

Verbindingen kunnen sterker worden door burgers en initiatieven hier actief bij te betrekken en door bestaande initiatieven te laten zien hoe zij kunnen bijdragen. Bijvoorbeeld door citizens science in te zetten voor de monitoring van een deel van een ecologisch beheerde berm, dijk of oever. Of door initiatieven te ondersteunen in het inrichten en beheren van de stepping stones die soorten nodig hebben langs de verbindingen. Goede kennis, afgestemd op de schaal van het initiatief, is een belangrijke voorwaarde. Daarmee kunnen initiatieven bijdragen aan het grotere geheel.
Het is ook goed initiatieven hierin beter te ondersteunen. Bijvoorbeeld met veldwerkplaatsen of door met initiatiefnemers op excursie te gaan om te wijzen op locaties waar ze een goede bijdrage kunnen leveren en wat ze daarvoor kunnen doen. Belangrijk is dat hier op provinciaal niveau regie op zit, zodat er een punt is dat het overzicht heeft van wat waar gebeurt. Dan kunnen initiatieven ook gaten dichten en een rol spelen in ontbrekende verbindingen. Belangrijk daarbij is wel dat de regie niet wordt overgenomen, maar dat initiatieven worden gefaciliteerd om hun energie gericht in te zetten.

4.2.5 Natuurinclusieve landbouw en agrarisch natuurbeheer

De landbouw kan een belangrijke bijdrage leveren aan herstel van biodiversiteit. Een aantal boeren is hier ook al mee bezig, onder andere via agrarisch natuurbeheer. Het is belangrijk dat de kennis en ervaring die hiermee is opgedaan, goed wordt gebruikt. De doelen van natuurbeheer in de natuurgebieden zijn nog niet altijd goed afgestemd op de doelen van agrarisch natuurbeheer en natuurinclusieve landbouw in hetzelfde gebied. Overleg op basis van streefbeelden en kanskaarten kan de effectiviteit van beide vergroten. Dit geldt ook voor het goed op elkaar afstemmen van particuliere initiatieven en agrarisch natuurbeheer. Zorg ook voor een goede afstemming over de groenblauwe dooradering, zodat die goed wordt benut, denk aan eenzijdig slootbeheer.

Op basis van de streefbeelden kan er meer worden gedaan aan het verbinden van initiatieven in de landbouw onderling en met andere partijen. In de landbouw wordt veel kennis opgedaan door te doen. Die kennis kan beter worden ontsloten en gedeeld. Wat werkt en wat draagt minder of niet bij aan het gezamenlijke doel.

Erfbetreders kunnen een rol spelen in het mogelijk maken van natuurinclusieve landbouw, ook met hen moet kennis worden gedeeld. Denk

aan banken, veeartsen en afnemers als Friesland Campina. Er is behoefte aan het meer gezamenlijk uitdragen van de urgentie van herstel biodiversiteit: overheden, natuurorganisaties, onderzoekers, boeren, bedrijven. Zij moeten elkaar vinden om de urgentie onder de aandacht te brengen. Bijvoorbeeld door het verhaal te vertellen bij biologische producten. Als ecologie geen economische waarde krijgt, ontstaat er geen ruimte voor ecologisch beheer. Dit is heel belangrijk. Zorg voor goede verdienmodellen. Financiers en banken spelen een cruciale rol.

Het is belangrijk goed gebruik te maken van de mogelijkheden die het nieuwe Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) van Europa biedt. De kennis over deze mogelijkheden moet goed worden vertaald naar wat er in Fryslân kan en worden gedeeld.

4.2.6 Natuurinclusief werken aan opgaven

Om natuurinclusief te werken aan opgaven, is meer kennis nodig over de effecten en de kansen van de verschillende opgaven op herstel van biodiversiteit. Denk aan de invloed van een zonnepark op de biodiversiteit. De druk op de ruimte neemt toe. Kennis is nodig om beter onderbouwde keuzes te maken in wat waar prioriteit zou moeten krijgen. Daarvoor is het ook goed om in kaart te brengen welke deskundigen ervaring hebben met deze vraagstukken of waar je die kennis kunt vinden, zodat niet iedereen daar zelf naar op zoek hoeft (zie ook kennisplatform).

In gebiedsprocessen waar meerdere urgente opgaven spelen, zou de overheid de regie moeten nemen wanneer initiatiefnemers hiervoor de expertise, kennis of capaciteit missen. Daarnaast is het belangrijk dat de overheid ook haar eigen doelen kan inbrengen. Overheden kunnen initiatiefnemers ondersteunen doordat zij alle noodzakelijke kennis kunnen samenbrengen, een brede ploeg (Ruimtelijke Ordening, ecologen etc.). Bijvoorbeeld aan een ontwerptafel waar goede afwegingen kunnen worden gemaakt. Van belang is ook dat themadeskundigen bij gemeenten weten welke gebiedsprocessen er al spelen. Die kennis is nog niet altijd goed gedeeld. Bij kleinere gemeenten is ook niet altijd de capaciteit om dit soort processen goed op te pakken.

Het is belangrijk om herstel van de biodiversiteit aan het begin van een gebiedsproces in te kunnen brengen en niet, zoals in de Wet natuurbescherming, achteraf te moeten beoordelen of iets botst met de doelen voor biodiversiteit. Wanneer themadeskundigen vanaf de start aan tafel zitten, kunnen ze ervoor zorgen dat biodiversiteit een goede plek krijgt en afspraken maken over wie wat doet om initiatieven goed te integreren. Daarvoor is kennis nodig van de eisen die soorten aan hun omgeving stellen. Verschillende soorten kennen verschillende schaalniveaus. Een burgerinitiatief kan zich inzetten voor insectenhotspots, maar voor soorten die eisen stellen aan de waterhuishouding heb je het waterschap nodig.

4.3 Van Analyse naar Agenda

De vraag die met het inventariseren, analyseren en ordenen van de activiteiten nog niet is beantwoord, is hoe we dat ook effectief organiseren. Wie is eigenaar van welke activiteit en hoe richten we het proces zo in dat het beoogde vliegwiel tot stand komt? Uit de sessies kwam een duidelijke voorkeur naar voren om activiteiten gebiedsgericht uit te voeren op basis van landschapstypen. In het volgende hoofdstuk gaan we in op hoe dat kan worden georganiseerd.

Afspraken

5. Hoe verder?

Hoe komen we van de inventarisatie van wat er nodig is en beter kan tot een Agenda herstel biodiversiteit Fryslân? En hoe zorgen we ervoor dat dit een agenda is waar iedereen mee aan de slag wil en waarvoor ook alle partijen hun verantwoordelijkheid willen nemen? Deze vraag heeft zowel een procesmatige als een inhoudelijke component.

5.1 Proces tot vaststelling

Deze agenda is het resultaat van een interactief proces met een breed samengestelde begeleidingsgroep van Friese overheden en organisaties: vertegenwoordigers van gemeenten, het waterschap en groene organisaties. Ondanks de brede samenstelling kan deze groep natuurlijk niet uit naam van alle belanghebbende organisaties spreken. Het document beoogt een goed onderbouwde start geven aan de samenwerking in Fryslân gericht op het herstel van biodiversiteit. We vragen aan alle mogelijke partners om hun deelname aan de samenwerking bestuurlijk voor te bereiden in de periode tot 1 juli.

Dynamische agenda en samenwerking
In het traject dat we tot 1 juli doorlopen, kunnen suggesties naar voren komen die bijdragen aan verdieping, verrijking en actualisatie van de agenda. Deze kunnen óf worden verwerkt in het document waarvoor we op 1 juli een startsein geven, óf worden meegenomen in een toekomstige bijstelling van de agenda. De agenda is immers een dynamisch document. Dit betekent ook dat er na vaststelling op hoofdlijnen, in de uitvoering een maal per jaar een actualisatie plaatsvindt. Dit gebeurt op basis van de voortgang, monitoring en nieuwe projecten en processen.

De acties die nu zijn opgenomen in het activiteitenschema (zie 5.2) worden waar mogelijk na 1 juli in uitvoering genomen. Een aantal activiteiten zal eerst concreter moeten worden gemaakt, voordat ze kunnen worden uitgevoerd. Daaraan werken we de tweede helft van dit jaar en de eerste helft van 2022. De inzet is erop gericht tot een activiteitenlijst te komen waaraan we tenminste de komende vier jaar samenwerken. De provincie neemt de regie op het programma op zich. Per deelonderwerp kan een trekker worden aangewezen. Dit is echter niet per definitie dezelfde partij als de eigenaar van activiteiten.

Vormgeving van de uitvoering en monitoring
Aansluitend op de presentatie van het concept, werken we dit voorjaar (2021) nader uit hoe we de uitvoering van de gezamenlijke agenda inrichten. Daarbij horen bijvoorbeeld afspraken over rapportages, overleg, coördinatie en uitvoering van de afgesproken actiepunten, samenwerking tussen overheden binnen De Friese Aanpak en de wijze waarop we bestuurlijk afspraken maken over komende jaarprogramma's. Maar ook het betrekken van zo veel mogelijk organisaties, initiatieven en burgers bij de agenda en de doelen waaraan we gezamenlijk moeten werken.

Ook monitoring van de resultaten is hierbij een belangrijk aandachtspunt. Zoals gezegd willen we inzicht in zowel de algemene trend van de biodiversiteit als van die van de kwetsbare soorten. Hoe stellen we vast of we onze gezamenlijke ambities realiseren en welke indicatoren zetten we hiervoor in? Voor de algemene trends sluiten we zoveel mogelijk aan bij de CBS gegevens, maar het is ook zaak dat bijvoorbeeld voor insecten en bodembiodiversiteit meer kritische prestatie indicatoren beschikbaar komen. Voor de soorten van Fries belang stellen we met hulp van FLORON een daarop toegespitste Living Planet Index (LPI) vast. Ook voor de andere activiteiten formuleren we de resultaten voor 1 juli SMART. Waar mogelijk koppelen we deze aan doelen die door het rijk en de EU (Green Deal en GLB) zijn vastgesteld en waaraan Nederland zich heeft gecommitteerd.

Ook het opzetten van een Fries netwerk waarbij alle partijen die een bijdrage kunnen leveren aan herstel van de biodiversiteit zijn aangesloten, geven we in deze periode verder vorm. Hierbij gaat het niet alleen om overheden, maar ook om bijvoorbeeld agrarische collectieven en initiatieven, activiteiten van natuur- en landschapsorganisaties, soortenorganisaties en burgerinitiatieven. In dit proces nemen we ook mee hoe dit Friese netwerk kan aansluiten op en gebruik kan maken van gebiedsprocessen en landelijke en Europese initiatieven voor biodiversiteitsherstel, zoals het Deltaplan Biodiversiteit en de Green Deal.

Startbijeenkomst
De bijeenkomsten op 28 januari kunnen worden gezien als een 'startbijeenkomst' voor dit proces. We reflecteren met het netwerk op de inhoud en formuleren bestuurlijke aandachtspunten. Bij de deelnemende bestuurders wordt gepeild op welke manier zij kans zien om de gezamenlijke agenda aan de besturen voor te leggen. We gaan met deze conceptagenda op pad om Friese belanghebbende organisaties te vragen om:

- zich achter gezamenlijk acties en de voorgestelde werkwijze voor het proces tot 1 juli te scharen;
- zich in te spannen voor het organiseren van de benodigde inzet van menskracht en middelen voor de activiteiten waarvoor de eigen organisatie met name is genoemd;
- actief deel te nemen aan de samenwerking voor de uitvoering met alle betrokken partijen;
- en daarvoor een vaste contactpersoon aan te wijzen.

5.2 Betrokken partijen

Een groot aantal organisaties wordt betrokken bij het verder vormgeven van de Agenda herstel biodiversiteit Fryslân. Ook zorgen we ervoor dat particuliere initiatieven hun inbreng kunnen geven. Dit partijen zijn:

Overheden
- Provincie Fryslân
- Wetterskip Fryslân
- Alle Friese gemeenten:
  Achtkarspelen, Ameland, Dantumadiel, De Fryske Marren, Harlingen, Heerenveen, Leeuwarden, Noardeast Fryslân, Ooststellingwerf, Opsterland, Schiermonnikoog,

Smallingerland, Súdwest-Fryslân, Terschelling, Tytsjerksteradiel, Vlieland, Waadhoeke, Weststellingwerf

Natuur- en landschapsorganisaties
- Friese Milieufederatie (FMF)
- IVN
- It Fryske Gea (IFG)
- Staatsbosbeheer (SBB)
- Natuurmonumenten (NM)
- Landschapsbeheer Friesland (LBF)
- Agrarische collectieven

Kennisinstellingen
- Nordwin
- Rijksuniversiteit Groningen (RUG)
- Van Hall Larenstein (VHL)

Soortenorganisaties
- SOVON Vogelonderzoek Nederland
- RAVON Kennisorganisatie voor amfibieën, reptielen en vissen
- Vlinderstichting
- FLORON (Floristisch Onderzoek Nederland)
- Zoogdiervereniging

Samenwerkingsverbanden/bewegingen
- Kening
- Deltaplan Biodiversiteit
- Fryse Feriening foar Fjildbiology (FFF)
- Olterterpoverleg
- Vereniging Dorpsbelangen

Gebiedsgericht werken
De verdiepingssessies laten een grote voorkeur zien om gebiedsgericht te werken op basis van landschapstypen. Dat kan specifiek voor de Agenda herstel biodiversiteit Fryslân, maar is ook goed onder te brengen bij bestaande gebiedsprocessen. Duidelijk is dat initiatieven om de biodiversiteit te verhogen het meest kansrijk en vaak ook het meest effectief zijn, als ze aansluiten op de bodem en het landschap en de kenmerken die daar van nature of historisch bij horen. Op die manier dragen de initiatieven serieus bij aan het netwerk van natuurlijke elementen in een landschap en de soorten die daarbij horen. De Agenda herstel biodiversiteit Fryslân wil biodiversiteit herstellen door vanuit dit systeem te redeneren en landschap als onderlegger te gebruiken voor een gebiedsgerichte aanpak. Ter inspiratie nemen we hieronder een stappenplan op voor een succesvol gebiedsproces:

6 logische stappen in het proces:
1. In kaart brengen van de wettelijke en publieke kaders rond biodiversiteit en de ander opgaven.
2. De partij die de regie op het gebiedsproces heeft, betrekt de relevante lokale actoren die met het proces aan de slag willen. Ook vormt zij een klankbordgroep, bestaande uit een brede groep van mensen die relevante partijen in het gebied vertegenwoordigen.
3. Gezamenlijk een schets van de huidige situatie in het gebied maken, en daarbij de kansen en bedreigingen met oog op de opgave maken (bijvoorbeeld door een landschapsbiografie en/of een SWOT-analyse). Naast de analyse wordt er ook een nulmeting gedaan. Hier kunnen lokale actoren hun eigen belangen en ambities inbrengen. Daarnaast is een analyse van projecten en processen die al plaatsvinden in het gebied van belang, om te voorkomen dat er overlap is.
4. Gezamenlijk formuleren van het doel van het gebiedsproces op basis van het streefbeeld voor het landschapstype: waar werken we met het gebiedsproces naar toe? Met welk herstel van biodiversiteit ben je tevreden?
5. Vertalen van het toekomstbeeld naar een visie en een agenda of gebiedsplan: welke (lokale) initiatieven zijn er, welke partij doet wat, wat zijn de kosten, welk tijdpad hoort hierbij, wat ontbreekt nog? De reikwijdte van het gebiedsproces moet voldoende nauwgezet worden geformuleerd.
6. Uitvoering en implementatie van de agenda of het gebiedsplan, in nauwe samenwerking met de klankbordgroep. Regelmatige monitoring en evaluatie van de voortgang van de uitvoering is hierbij gewenst.

Acties

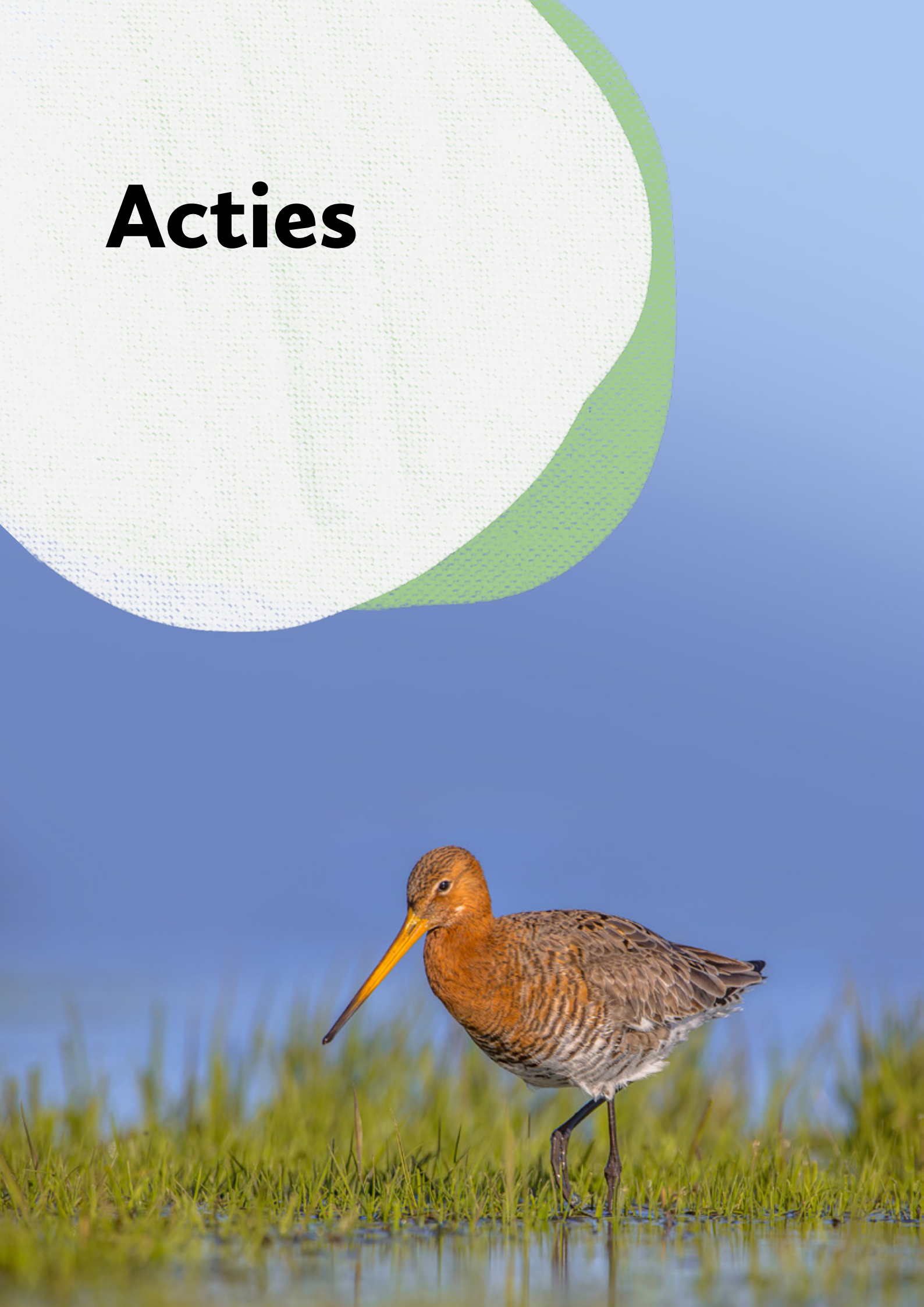

6. Activiteiten

6.1 Stappen voor creëren voorwaarden

Uit de analyse zijn acties naar voren gekomen die door alle betrokken organisaties worden benoemd als voorwaarde voor een succesvolle uitvoering van de Agenda herstel Biodiversiteit Fryslân. Het gaat dan om het vaststellen van een gedeeld beeld en de vertaling van dit beeld die nodig is om met verschillende partijen aan hetzelfde doel te kunnen werken.

Voor het uitvoeren van deze activiteiten is breed draagvlak, evenals voor de noodzaak om deze activiteiten naar voren te halen. Deze activiteiten beschrijven we hieronder in stappen. In 5.2 geven we vervolgens aan welke activiteiten we verder binnen de Agenda de komende vier jaar oppakken om de ambitie te verwezenlijken en hoe we die activiteiten hebben gebundeld. Dit hoofdstuk sluit af met een overzicht van alle activiteiten per thema.

6.1.1 Gedeeld beeld

Om tot een gedeeld beeld te komen van wat ervoor nodig is om het gezamenlijke doel te bereiken, maken we streefbeelden waarin alle (grotendeels bestaande) kennis wordt samengebracht. Vervolgens verdiepen we die kennis om te kunnen bepalen waar wat het meeste bijdraagt aan het ombuigen van de neergaande lijn in een opgaande lijn en waar we willen uitkomen. Dit vraagt keuzes maken en prioriteiten stellen op basis van kennis van soorten en de eisen die zij stellen aan hun leefomgeving.

De streefbeelden zorgen ervoor dat alle organisaties en initiatieven over de kennis beschikken die zij nodig hebben om het goede op de goede plek te doen. Om tot deze streefbeelden te komen, zijn de volgende stappen nodig:

- per landschapstype in kaart brengen welke natuurlijke potentie er in het landschap aanwezig is op basis van bestaande kennis (denk aan bestaande landschapsbiografieën, veldgidsen e.d.)
- bepalen waar de kansen liggen om aan herstel van het landschap te werken en wat hersteld kan/moet worden om de biodiversiteit te beschermen
- bepalen op welke soorten de focus moet/kan worden gelegd; gezamenlijk prioriteiten bepalen (denk aan het insectennetwerk en de soorten van Fries belang), bijvoorbeeld een 'knuffelsoort' of 'icoonsoort' die als ambassadeur kan werken voor het landschapstype en die in de communicatie kan worden gebruikt als herkenbaar beeld
- beschrijven welke landschapselementen, biotopen, habitats deze soorten nodig hebben.

Al deze informatie samen vormt de basis voor de streefbeelden. Deze moeten vervolgens worden vertaald naar diverse gebruikersgroepen, inclusief handleidingen voor inrichting en beheer.

6.1.2 Kennisplatform

Er is breed draagvlak voor een digitaal platform waarop kennis, best practices, tools en contactinformatie makkelijk zijn te vinden. Het platform kan worden ingezet om deze kennis actief te delen. De belangrijkste stappen om tot zo'n platform te komen zijn:

- opstellen programma van eisen, zowel technisch als inhoudelijk
- bepalen of er bestaande platformen zijn waar het platform biodiversiteit kan worden ondergebracht
- aanbesteding voor uitvoerende partij (bouwer en content)
- organiseren beheer (keuze gedeeld eigenaarschap, onderbrengen bij een organisatie als onderdeel van lopende taak of aanbesteden)
- Uitvoeren, o.a.:
  - inventariseren welke kennis er al is, die kan worden opgenomen en/of waarnaar

kan worden verwezen en of die kennis nog een vertaling nodig heeft om voor alle doelgroepen bruikbaar te zijn
- inventariseren aan welke instrumenten behoefte is (en of hiervoor van bestaande instrumenten gebruik kan worden gemaakt of dat ontwikkelen nodig is)
- verzamelen best practices
- in kaart brengen contactpersonen(en navragen of en hoe gegevens mogen worden opgenomen).

6.2 Activiteiten per thema

De verbeterpunten die uit de analyse zijn gekomen, hebben we gerangschikt en gebundeld. Hieruit is een indeling in vijf thema's gekomen, waarbinnen activiteiten in logische samenhang kunnen worden opgepakt. Deze thema's lichten we hier kort toe.

6.2.1 Basis op orde

Net als het gedeelde beeld, is het ervoor zorgen dat de basis op orde is, een voorwaarde voor het kunnen werken aan herstel van biodiversiteit. Het is daarom van groot belang dat biodiversiteit stevig wordt verankerd in alle beleidsterreinen en opgaven die zich met die basis bezighouden. Met name de resultaten van de landbouwtransitie en de manier waarop het nieuwe GLB daarbij kan worden ingezet voor biodiversiteit, zijn bijzonder bepalend voor herstel van de biodiversiteit. Maar uiteraard ook het Natuurnetwerk (NNN), het Programma Landschap, het Convenant Bodem en de maatregelen voor de Kaderrichtlijn Water (KRW). Om dit te borgen stellen we onder meer een kwartiermaker biodiversiteit aan, die ervoor kan zorgen dat de kennis over wat nodig is vanuit het oogpunt van herstel van de biodiversiteit aan de voorkant in gebiedsprocessen wordt ingebracht.

Daarnaast willen we gaan werken met een kennismakelaar of adviesteam biodiversiteit om activiteiten, maatregelen en opgaven aan elkaar te koppelen. Denk aan het bij elkaar brengen van een Agrarisch Collectief en burgerinitiatieven die elkaar ondersteunen, maar ook aan het op elkaar afstemmen van natuurbeheer en (agrarisch natuur)beheer van het aangrenzende gebied, zodat maatregelen elkaar versterken en met dezelfde focus aan dezelfde prioriteiten kan worden gewerkt.

Ook het goed inzetten van mogelijkheden en maatregelen voor blauwgroene diensten en ecologisch sloot- en bermbeheer om de basis te versterken kan door deze kennismakelaar of dit adviesteam worden opgepakt en ingevuld. Daarnaast is ook het werken aan verdienmodellen voor natuurinclusieve landbouw een gezamenlijke opgave van zowel de Agenda Landbouw als de Agenda herstel biodiversiteit Fryslân. Binnen beide moet hieraan vanuit eigen doelstellingen en taken worden gewerkt. Ook hiervoor zijn activiteiten opgenomen in het activiteitenoverzicht. De borging van de inbreng in de landbouwagenda nemen we mee in de afspraken over de uitvoering van de Agenda herstel biodiversiteit Fryslân.

Het agenderen en onder de aandacht brengen van het belang en de noodzaak van herstel van biodiversiteit moet terug te zien zijn in beheer- en uitwerkingsplannen, inclusief de monitoring op de soorten van Fries belang. Waar nodig wordt een visie ontwikkeld op welke doelstellingen binnen een beleidsterrein gerealiseerd moeten worden en wat dit van plannen en beleidspartners vraagt. Dit geldt bijvoorbeeld voor het beleidskader Bodem.

6.2.2 Kennis ontwikkelen en ontsluiten

Binnen het thema kennis ontwikkelen en ontsluiten zijn alle activiteiten samengebracht die nodig zin om op het kennisplatform de juiste en meest actuele kennis te ontsluiten, zodat iedereen met dezelfde focus aan dezelfde doelen kan werken. Dit is een van de eerste stappen voor het uitvoeren van deze agenda.

6.2.3 Kennis delen

Onder kennis delen zijn de activiteiten gebundeld die zorgen dat partijen elkaar weten te

vinden en dat het Fries netwerk voor herstel van biodiversiteit wordt ontwikkeld en dat hierbinnen effectief kan worden samengewerkt. Het gaat dan bijvoorbeeld om het aanstellen van een taksforce biodiversiteit bij alle aangesloten partijen die aanspreekpunt is voor partijen in dit netwerk. Maar ook om het organiseren van kennisbijeenkomsten waar deskundigen kennis brengen en ophalen om ervoor te zorgen dat initiatieven de kennis krijgen waaraan ze behoefte hebben om een bijdrage aan het geheel te kunnen leveren. Waar het digitale platform kennis ontsluit, gaat het hier vooral om het actief kennis brengen en het ophalen van de kennisbehoefte.

6.2.4 Bewustwording en educatie
Activiteiten binnen het thema bewustwording en educatie richten zich op het vergroten van de kennis en betrokkenheid bij doelgroepen die zich nog niet actief inzetten voor herstel van de biodiversiteit. Het betrekken van deze doelgroepen is belangrijk om draagvlak te creëren, maar ook om te zorgen dat meer mensen nu en in de toekomst gaan bijdragen aan biodiversiteitsherstel en dat het animo om hier bijvoorbeeld als vrijwilliger actiever in te worden, toeneemt.

6.2.5 Verbindingen realiseren
De activiteiten die zijn gebundeld in het thema verbindingen realiseren zorgen ervoor dat de leefgebieden van verschillende soorten in de verschillende landschapstypen voldoen aan de eisen die levensvatbare populaties nodig hebben. Het gaat dan bijvoorbeeld om het goed op elkaar afstemmen van prioritaire verbindingen en het komen tot een op elkaar afgestemd netwerk voor ecologisch beheer. Maar ook om het zoeken naar een kostenefficiënte aanpak en verdienmodellen voor ecologisch bermbeheer en het betrekken van particuliere initiatieven voor het versterken van verbindingen met onder meer ontbrekende stepping stones.

6.2.6. Natuurinclusief werken
Om biodiversiteit in alle ontwikkelingen aandacht te geven, is het belangrijk dat het als thema ook standaard wordt meegenomen in plannen en visies, maar bijvoorbeeld ook in subsidieregelingen. En dat het onderwerp is aan ontwerptafels en in gebiedsprocessen. De activiteiten die hierover gaan, zijn samengebracht onder het thema natuurinclusief werken.

6.3 Activiteitenschema's

Basis op orde							
Agenderen/doen binnen	Actie	koppeling andere opgaven	eigenaar	in samenwerking met	kosten	mogelijke financiering	Resultaat
NNN	Afronden NNN/Natuur mei de Mienskip						Afgerond in 2027
	Maatregelen voor meest relevante soorten van Fries belang (streefbeelden)	Natuurbeheerplan	Provincie / Natuer Mei de Mienskip	Betrokken eigenaren / TBO's	€		Zichtbare aandacht in uitwerkingsplannen
					€		Effect op soorten (provinciale monitoring)
	Mogelijkheden voor realiseren verbindingen met het brede Friese netwerk (inzetten taskforce biodiversiteit)		Provincie / Natuer Mei de Mienskip	Beheerderoverleg	€		Zichtbare aandacht in uitwerkingsplannen
	Realiseren noodzakelijke grootschalige verbindingen (streefbeelden)		Provincie	TBO's / betrokken eigenaren			aantal verbindingen dat is gerealiseerd
N2000	Uitvoeren beheerplannen Natura 2000						instandhouding/verbetering
	Maatregelen voor meest relevante soorten van Fries belang (streefbeelden)	Stikstof	Provincie / TBO's	Gebiedspartners	€€		Zichtbaar in beheerplannen, inclusief monitoring
	Mogelijkheden voor realiseren verbindingen met het brede Friese netwerk		Provincie / TBO's	gebiedspartners	€€		Zichtbaar in beheerplannen, inclusief monitoring
	Aanpak verdroging Veenweide onder de aandacht brengen		Provincie / gemeente Leeuwarden	Gebiedspartners	€		
Programma Natuur	Herstellen stikstofgevoelige natuur in N2000 en omringende gebieden						Vogel- en habitatrichtlijn (VHR) doelbereik 70%
	Mogelijkheden realiseren verbindingen met Friese netwerk (inzetten aanjager biodiversiteit)	Stikstof	Provincie / TBO's	allen	€		Zichbare aandacht in uitwerkingsplannen
							Effect op soorten (provinciale monitoring
	Extensiveren overgangszones rond N2000	NNN / Stikstof / Regiodeal Landbouw	Provincie	gebiedspartners			VHR doelgereik 80%
Natuurbeheer							Realiseren natuurambities in de Friese natuurterreinen
	Visie ontwikkelen op verbeteren van de kwaliteit van het bestaand beheertype door gerichte inzet monitoring		Provincie	Beheerdersoverleg / TBO's / Agrarische Collectieven	€	Budget SNL-neutraal	Bijgestelde ambitie type kaart in natuurbeheerplan
Weidevogelbeleid							10.000 broedparen grutto en creëren van grote, aaneengesloten weidevogelkerngebieden
	Ondersteunen ontwikkelen KPI's voor bodem en insecten		Provincie		€	Life-IP (EU)	Zichtbare aandacht voor bodem en insecten in projectplannen
Waterkwaliteit							KRW-doelen gerealiseerd in 2027
	Aansluiten op provinciaal infranetwerk oeverbeheer	Agenda Landbouw / Regiodeal Landbouw / Agrarisch Natuurbeheer	Waterschap / provincie		€		
	Verbeteren ecologische waterkwaliteit in wateren die niet zijn aangewezen als KRW-waterlichaam. Onderscheid in drie verschillende typen wateren: water in bebouwd gebied, natuurwateren en water in landelijk gebied.	KRW / Regiodeal Landbouw / Agenda Landbouw / Bodembeleid / Natuurbeleid	Waterschap / provincie / gemeenten / TBO's			deels onderdeel KRW	
	Inzetten handreikingen						
Waterkwantiteit							Voldoende water voor natuur, tegengaan verdroging, ook in de toekomst (klimaatadaptatie)
	Belang van grondwaterpeil omhoog brengen voor voldoende water voor natuurterreinen, tegengaan verdroging en inspelen op klimaatverandering	Klimaat	Waterschap / provincie				

[op volgende pagina vervolgd]

Activiteitenschema Agenda herstel biodiversiteit Fryslân, 'Basis op orde', deel 1

Basis op orde							
Agenderen/doen binnen	Actie	koppeling andere opgaven	eigenaar	in samenwerking met	kosten	mogelijke financiering	Resultaat
Bossenstrategie							Vastleggen CO_2 door aanleg bomen, bos en natuur
	Zorgen voor aansluiting bossenstrategie op Fries netwerk en opnemen doelstellingen biodiversiteit		Provincie	TBO's			
Bodem							
Transitieprogramma bodem	Biodiversiteitsprojecten opnemen in transitieprogramma bodem: uitvoeringsacties bodembiodiversiteit (ervaring opdoen)	Agenda Landbouw / Regiodeal Landbouw / Agrarisch Natuurbeheer / KRW	Provincie		€	Provincie, vervolg regeling 2020 (subsidieplafond instellen)	Bodemindicatoren in het beleid (KPI's worden ontwikkeld door Deltaplan Biodiversiteit)
	Opgedane kennis vertalen in handreikingen	Agenda Landbouw / Regiodeal Landbouw / Agrarisch Natuurbeheer / KRW	Provincie		€		
Geactualiseerd beleidskader Bodem	Opnemen doelstellingen voor bodembiodiversiteit		Provincie				Resultaten uitvoerings-maatregelen benutten van KPI's
	Zorgen voor afname gebruik bestrijdingsmiddelen en kunstmest, doelstelling daarvoor (percentage en wanneer) afspreken.						
Agenda Landbouw							
	In kaart brengen gebruik van bestrijdingsmiddelen en welke middelen te vinden zijn in oppervlaktewater en natuurgebieden						
	Zorgen voor afname gebruik bestrijdingsmiddelen en kunstmest, doelstelling daarvoor (percentage en wanneer) afspreken.				€		
	Verhogen aandeel natuurinclusief en in het bijzonder biologische landbouw		Regiodeal (toekennen aan Agrarisch Collectieven)	Living Lab			
	Afstemmen en optimaliseren (eenzijdig) slootbeheer	Regiodeal Landbouw	Waterschap / Agrarische Collectieven		€		
	Informeren erfbetreders over doelen Natuurinclusieve Landbouw en biodiversiteit	Regiodeal Landbouw	Landbouwadviespool (provincie)	Agrarisch Collectieven / LTO / Living Lab Fryslân	€€		
	Ontwikkelen nieuwe verdienmodellen natuurinclusieve landbouw	Regiodeal Landbouw / Deltaplan Biodiversiteit	Provincie	Gehele keten			
	Inzetten erfbetreders voor doelen Natuurinclusieve Landbouw en biodiversiteit	Regiodeal Landbouw	Landbouwadviespool (provincie)	Agrarisch Collectieven / LTO / Living Lab Fryslân Cumela			
	Kennismakelaar landbouw - biodiversiteit inzetten	Regiodeal Landbouw	Regiodeal (toekennen aan Agrarisch Collectieven)				
	Bewustwordingscampagne koop biodiversbewust	Regiodeal Landbouw	Kening / FMF				
Agrarisch Natuurbeheer							Continuering agrarisch natuurbeheer, ook op percelen
	Afstemmen doelen agrarisch natuurbeheer en natuurbeheer (gezamenlijke keuzes maken afgestemd op streefbeelden)	Regiodeal Landbouw / Agenda Landbouw	Provincie / Agrarische Collectieven				
	Uitzoeken of AnlB geld effectiever kan worden ingezet in kansrijke gebieden voor bronpopulaties en ecologische verbindingen						

[op volgende pagina vervolgd]

Activiteitenschema Agenda herstel biodiversiteit Fryslân, 'Basis op orde', deel 2

Basis op orde							
Agenderen/doen binnen	Actie	koppeling andere opgaven	eigenaar	in samenwerking met	kosten	mogelijke financiering	Resultaat
Programma landschap							
	Actief kennis ontwikkelen en inbrengen leveren over de ecologische waarden van cultuurlandschappen, ambachten, monumentaal groen		Provincie	LBF / gemeenten			Aantal plannen
	Ecologische netwerken laten aansluiten bij kenmerkende structuren zoals bermen, dijken, wateren, wegen en andersom.		Provincie	LBF / gemeenten			
	onderstrepen borgen en herstellen en beheren bestaande landschapselementen		Provincie	LBF / gemeenten			
	Inbrengen ecologische elementen in het project Boerenerf		Provincie	LBF / gemeenten			
	Actieve bescherming van monumentaal groen (groen erfgoed, bomen, heesters etc. met oude genenpools om brede diversiteit te behouden)		Provincie	LBF / gemeenten			
	Invullen activiteiten programma landschap in de Greidhoeke (kleiweide), is momenteel 'witte vlek'.		Greidhoeke Plus / Kening	Lokale partijen / LBF			
	Ontwerpkracht landschap biodiversiteit bundelen		Provincie				
	komen tot een Actieplan Landschap met aandacht voor biodiveriteit			Agrarische Collectieven / TBO's / gemeenten			
Actieplan Waddenzee							
	Opstellen actieplan Waddenzee			Provincies / TBO's / Waddenvereniging / RWS / Rijk			

Rood	agenderen
Zwart	zelf uitvoeren

Activiteitenschema Agenda herstel biodiversiteit Fryslân, 'Basis op orde', deel 3

Kennis ontwikkelen en ontsluiten								
Actie	koppeling andere opgaven	eigenaar	in samenwerking met	kosten (eenmalig)	Kosten (doorlopend)	mogelijke financiering	Resultaat	in
Realiseren platform biodiversiteit Fryslân (inclusief contactoverzicht en toegankelijk maken bestaande kennis)		Provincie	allen	€€€	€€		Digitaal kennisplatform (begin 2022)	begin 2022 / doorlopend
Ontwikkelen streefbeelden biodiversiteit per landschapstype (geschikt voor alle doelgroepen)		Provincie	TBO's / soortenorganisaties / kennisinstellingen / Kening	€€€			Streefbeelden per landschapstype (eind 2021)	eind 2021
Vertalen eisen die soorten van Fries belang stellen aan leefgebied/condities naar handreikingen voor verschillende doelgroepen		Provincie	Kennisinstellingen / Kening / soortenorganisaties	€€		Life IP (EU)	Handreikingen voor inzet voor soorten voor burgerinitiatieven, agrariërs, overheden, TBO's,	begin 2022
Streefbeelden een plus geven door kennis uit breed en genre-overstijgend netwerk via activiteiten met een multidisciplinaire aanpak (combinatie cultuur/kennis)		Kening	Brede netwerk Kening				Gevoel van inspraak en betrokkenheid brede doelgroep (bottum-up)	
Ontwikkelen kansenkaarten (prioriteiten uitwerken)		Soortenorganisaties / kennisinstellingen		€€	€		Kansenkaarten voor geprioriteerde soorten (eind 2021)	eind 2021
Vertalen kansenkaarten naar handreikingen voor verschillende doelgroepen (o.a. insectennetwerk)		Provincie	Kennisinstellingen / Kening / soortenorganisaties	€€			Handreikingen kansen voor burgerinitiatieven, agrariërs, overheden, TBO's	begin 2022
Ontwikkelen handreiking voor bodembiodiversiteit			Kennisinstellingen / Kening	€€			Handreiking bodembiodivesiteit voor relevante doelgroepen,	begin 2022
Uitbreiden inzicht in lopende initiatieven (wat gebeurt er al)		Provincie	allen	€	€		Overzicht lopende initiatieven	doorlopend
Ontbrekende kennis voor monitoring in kaart brengen en opstellen plan van aanpak voor ontwikkelen van die kennis		Provincie	allen		€€€€		algemen soorten meenemen in de LPI	
Ontbrekende kennis monitoring bodembiodiversiteit in kaart brengen en ontwikkelen aanpak om aan te vullen		Provincie	Deltaplan Biodiversiteit / Agrarische sector / TBO's	€€			KPI's worden gemonitord	2022
Ontbrekende kennis monitoring insecten in kaart brengen en ontwikkelen aanpak om aan te vullen		Provincie	Deltaplan Biodiversiteit	€€			KPI's worden gemonitord	2022
Handreikingen voor monitoring voor diverse doelgroepen (aansluiten op NEM)		Soortenorganisaties	allen	€€			Handreiking / protocollen monitoring voor burgerinitiateven, agrariërs, overheden	eind 2021
Delen kennis uit de concrete projecten insectennetwerk (op basis van handreiking Van Hall)								
Ontwikkelen toolbox ecologisch beheer		Overheden	allen	€€	€			

Activiteitenschema Agenda herstel biodiversiteit Fryslân, 'Kennis ontwikkelen en ontsluiten'

Kennis delen								
Actie	koppeling andere opgaven	eigenaar	in samenwerking met	kosten (eenmalig)	Kosten (doorlopend)	mogelijke financiering	Resultaat	in
Ontwikkelen provinciaal loket / taskforce / biodiversiteitsteam voor advisering natuurinclusief werken (voor gemeenten, burgerinitiatieven e.d.)g natuurinclusief werken (voor gemeenten, burgerinitiatieven e.d.)		Provincie	Gemeenten / TBO's / soortenorganisaties / Kening		€€€		Provinciaal loket biodiversiteit	eind 2021
Opstellen visie op prioriteiten	klimaat / energie / transitie landbouw	Provincie	Gemeenten / TBO's / soortenorganisaties / Kening	€€			Provinciebrede visie op prioriteiten voor biodiversiteitshers tel	eind 2021
Inzicht in lopende gebiedsprocessen (waarop kan worden aangesloten)	klimaat / energie / transitie landbouw	Provincie	allen	€€	€			doorlopend
Opstellen en afstemmen gemeentelijke biodiveriteitsplannen (gemeentebreed)		Gemeenten	provincie / FMF / LBF					
Kennis delen over mogelijkheden en aansluitingen in het omgevingsplan		Gemeenten						
Stimuleren citizens science voor monitoring (o.a. organiseren inventarisatiedagen)		FMF / FFF	TBO's / Kening / IVN		€€		Aantal burgers dat deelneemt aan monitoring en tellingen	doorlopend
Adviseur/aanspreekpunt biodiversiteit aanstellen		Allen			€€			2021 / doorlopend
Taskforce biodiversiteit inzetten bij gebiedsprocessen	Regiodeal / Agenda Landbouw	FMF			€€			doorlopend
Organiseren kennisbijeenkomsten met diverse doelgroepen		FMF / LBF	FMF / TBO's / Kennisinstellingen		€€€			doorlopend
Bestaande en nieuwe kennis met multidisciplinaire aanpak (waarin cultuur belangrijke rol speelt) overdragen aan brede en diverse doelgroep, incl. handelingsperspectief		Kening						
Organiseren jaarlijkse biodiversiteitsdag (ook bewustwording & educatie) - vrijwilligers/ burgerinitiatieven		LBF / FFF	FMF / Kening / TBO's / overheden		€€		jaarlijkse biodiversiteitsdag	doorlopend
In kaart brengen doelgroepen met kennisvragen		LBF / IVN	FMF / TBO's / gemeenten					
Kennismakelaar landbouw uitrusten met adviezen biodiversiteit voor agrariërs	Regiodeal / Agenda Landbouw	Provincie	Living Labs Fryslân					
Informeren en enthousiasmeren groenbeheerders voor netwerk ecologisch beheer		Overheden	Vereniging gemeentelijke groenbeheerders (VGG)					
Aanhaken bij landelijke Deltaplan Biodiversiteit		allen						

Activiteitenschema Agenda herstel biodiversiteit Fryslân, 'Kennis delen'

Bewustwording & educatie								
Actie	koppeling andere opgaven	eigenaar	in samenwerking met	kosten (eenmalig)	Kosten (doorlopend)	mogelijke financiering	Resultaat	in
Verbreden en verdiepen bewustwordings-campagnes - handelingsperspectief bieden	transitie landbouw / Regiodeal landbouw	FMF	allen					doorlopend
Bewustwordings-campagne biodivers boodschappen doen ter ondersteuning natuurinclusieve landbouw en productie	transitie landbouw / Regiodeal landbouw / Boer tot bord	Kening	allen					
Organiseren jaarlijkse biodiversiteitsdag (zie ook netwerk) - breed publiek		FMF / LBF	allen					doorlopend
Inbrengen combinatie kennis en cultuur tijdens biodiversiteitsdag		Kening	allen					
Opzetten provinciedekkend		IVN	NME-centra					
Uitrollen projecten voor natuureducatie in de praktijk		IVN	LBF / FMF / TBO's / Kening					doorlopend
Betrekken breed publiek bij herstel biodiversiteit (tellingen, citizens science etc.)		FMF	soortenorganisaties / TBO's					doorlopend
Vertalen kennis voor platform naar brede doelgroep		FMF / Kening	IVN	€€				
Stimuleren vergroening en verrommeling tuinen		Gemeenten						

Activiteitenschema Agenda herstel biodiversiteit Fryslân, 'Bewustwording en educatie'

Verbindingen realiseren								
Actie	(Ook) agenderen binnen	koppeling andere opgaven	eigenaar	in samenwerking met	kosten	mogelijke financiering	Resultaat	in
Prioritaire verbindingen - sloten, dijken, (spoor)bermen in kaart brengen en op elkaar afgestemd ecologisch beheren			Overheden	ProRail / agrariërs / burgerinitiatieven				
Realiseren vismigratieroutes			Overheden	sportvissers				
Vaststellen van een op elkaar afgestemd intergemeentelijk ecologisch netwerk op basis van streefbeelden/kansenkaarten (soorten van Fries belang)			Overheden	Vereniging gemeentelijke groenbeheerders (VGG)				
Afstemmen natuurbeheer met beheer buitengebied, gericht op het leggen van verbindingen	Agenda Landbouw	Regiodeal	TBO's	Provincie / Agrarische Collectieven				
Versterken, beter op elkaar aansluiten en benutten groenblauwe dooradering	Agenda Landbouw	Regiodeal / waterkwaliteit	Waterschap / Agrarische Collectieven	Provincie				
Inzetten burgerinitiatieven bij inrichting en beheer gericht op het leggen van verbindingen	Agenda Landbouw	Regiodeal	Provincie / FMF	allen				
Afstemmen van (agrarisch) natuurbeheer, natuurinclusieve landbouw en particuliere initiatieven gericht op het leggen van verbindingen	Agenda Landbouw	Regiodeal	Provincie	Kening / LTO				
Ontwikkelen concrete projecten insectennetwerk (handreiking Van Hall)			Provincie / Van Hall		€€€€			
Inzetten citizens science voor monitoring netwerken			Soortenorganisaties	Overheden / ProRail				
Zoeken naar kostenefficiënte aanpak en verdienmodellen voor bermbeheer en oplossen knelpunten bij verwaarden bermmaaisel			Gemeenten / FMF / LBF / Provincie	Kening (Greidhoeke)				
Verbindingen leggen en kansenkaarten verwerken in de omgevingsplannen			Gemeenten					

Activiteitenschema Agenda herstel biodiversiteit Fryslân, 'Verbindingen realiseren'

Natuurinclusief werken								
Actie	(Ook) agenderen binnen	koppeling andere opgaven	eigenaar	in samenwerking met	kosten	mogelijke financiering	Resultaat	in
Realiseren verplichte biodiversiteits-paragraaf in alle RO-plannen en projecten die beslag leggen op de Friese ruimte			Overheden					
Kwartiermaker biodiversiteit inzetten voor gebiedsprocessen	Regiodeal	Veenweide /	Provincie	FMF				
Natuurinclusief werken opnemen in provinciale en gemeentelijke omgevingsvisies en -plannen			Overheden	allen				
Natuurinclusief werken opnemen in aanbestedingen en opdrachtvoorwaarden			Overheden					
Inzetten biodiversiteitsteam (flexibel) van deskundigen bij ontwerptafels, nieuwe projecten/plannen, opgaven, gebiedsprocessen, subsidieregelingen e.d.			Provincie	Overheden				
Integreren biodiversiteit in pachtbeleid (pachtvoorwaarden)			Provincie	TBO's				
Biodiversiteit inbrengen in IMF-projecten (inzet biodiversiteitsteam)			Provincie					
Ecologisch vergroenen bestaand bebouwd gebied (dorpen en steden, waaronder bedrijventerreinen)		Kllimaat / leefbaarheid / economie	Overheden	burgerinitiatieven /				

Activiteitenschema Agenda herstel biodiversiteit Fryslân, 'Natuurinclusief netwerken'